

جامع سرائیکی قواعد

(پہلی جلد علم الصرف)

سرائیکی یونیورسٹیاں دی گریجویٹ تے پوسٹ گریجویٹ
جماعتیں دے منظور شدہ سلیبس دے عین مطابق

تحقیق تے تحریر: امان اللہ کاظم

ناشر: عثمان پبلی کیشنز،

جلال دین ہسپتال بلڈنگ، چوک اردو بازار لاہور

فون: 0423-7640094

0333-4275783

سبھے حقوق لکھن والے دے ناں ہتھیکے

اسنہہ کتاب داگنی وی حصہ محقق دی باقاعدہ تحریری اجازت دے بغیر کتھیں وی شائع نہ کیتا ونجے جے کرا۔ اسنہہ قسم دی گئی وی صورت پیدا تھیں دی ءتاں وت محقق کون قانونی کاروائی دا حق حاصل ہوسی

ناں کتاب جامع سرائیکی قواعد (پہلی جلد علم الصرف)
 تحقیق و تحریر امان اللہ کاظم
 سن اشاعت اپریل 2015ء
 ایڈیشن پہلا
 کمپوزنگ قیصر عباس، نعیم خان
 پروف ریڈنگ امان اللہ کاظم
 مکھ پتاں رئیس نذیر احمد
 تعداد 300
 مل
 پانہہ ہیل بزم دانش، لیہ
 چھاپن والے عثمان پہلی کیشنز، جلال دین ہسپتال بلڈنگ،
 چوک اردو بازار لاہور

ملن دے پتے

- اسحاق کتاب گھر، جنوبی صدر بازار کیہ
- میان اینڈ سنز، یونیورسٹی چوک، بہاول پور، 062-2286076
- بیکن بکس، گلگشت کالونی، ملتان، 061-6520791
- عزیز برادرز بک سنٹر اردو بازار، بھکر
- خوش قلم پرنٹرز، 132-C، خواجہ بنگلوز، نزد پیک سکول، رحیم یار خان
- ناصر نیوز ایجنسی، ٹریفک چوک، دیرہ غازی خان
- خاور بک سنٹر، رحیم بازار، دیرہ اسماعیل خان
- فاروق فارس، المنظور دو خانہ، محلہ، جسٹس شاہ جام پور
- ہمدرد کتاب گھر، وہاروڈ، تونسہ شریف، موبائل: 0333-8585185
- ملتان کتاب گھر، وہاروڈ، تونسہ شریف، موبائل: 0333-8585185

• تونسہ کتاب گھر، کلمہ چوک، تونسہ شریف، موبائل: 0332-8585185

حسن ترتیب

صفحہ نمبر	عنوانات	نمبر شمار
10	لکھت ناناواں	۱
11	بطور سرائیکی ماہر لسانیات امان اللہ کاظم دامقام تے مرتبہ۔ تحریر ڈاکٹر گل عباس اعوان	۲
17	مہاگ	۳
35	پہلا بھانگا _____ اصطلاحاں	۴
	۱۔ اصطلاح دی تعریف۔ ۲۔ حروف تہجی۔ ۳۔ حروف تہجی دی اہمیت۔ ۴۔ سرائیکی زبان دے حروف تہجی (مفرد حروف تہجی، مرکب حروف تہجی)۔ ۵۔ حرکات (زبر، زیر، پیش، جزم، تشدید، تنوین)۔ ۶۔ الف ممدودہ۔ ۷۔ الف مقصورہ۔ ۸۔ الف خفی الصوت۔ ۹۔ واؤ معروف۔ ۱۰۔ واؤ مجہول۔ ۱۱۔ واؤ محدودہ۔ ۱۲۔ ہائے محنتی یا ہائے خفی الصوت۔ ۱۳۔ ہائے ملفوظی یا ہائے جلی الصوت۔ ۱۴۔ ہائے مخلوطی یا ہائے ڈوچشمی۔ ۱۵۔ یائے معروف۔ ۱۶۔ یائے مجہول۔ ۱۷۔ یائے خفی الصوت (یائے خفی الصوت دی املا دے ڈھ اصول)۔ ۱۸۔ حروف ابجد تے انھیں دیاں قیمتاں۔ ۱۹۔ حروف علت۔ ۲۰۔ نون (متحرک تے ساکن)۔ ۲۱۔ نون غنہ۔ ۲۲۔ سرائیکی زبان ء چ لوٹیں دی بھن گھڑ (الف: حذف، ب: ترخیم، ج: تحریک، د: تزیید، ر: اشباع، س: ابدال، ش: اشتقاق، ص: ادغام)۔ ۲۳۔ اوقاف یعنی وقف دیاں علامتاں (الف: وقف کامل، ب: وقف خفیف یا سکتہ، ج: وقفہ، د: علامت تعجب یا انداز، علامت استفہام، س: علامت تفضیلیہ، ش: علامت حذف، ص: قوسین، ض: خط مستقیم دی علامت، ط: واوین، ظ: علامت تعریف، ع: علامت شعر، ک: علامت مصرعہ)۔ ۲۴۔ امالہ۔ ۲۵۔ روزمرہ تے محاورہ۔ ۲۶۔ سرائیکی اکھاڻ۔ ۲۷۔ پہاڻ۔ ۲۸۔ علم صرف۔ ۲۹۔ علم نحو۔	
57	ڈوجھا بھانگا _____ حروف تہجی دا بیان :	۵
	۱۔ حروف تہجی (مفرد حروف، مرکب حروف)۔ ۲۔ سرائیکی حروف تہجی دی گنڈھ تروپ (الف: آرامی یا عبرانی حروف تہجی، ب: عربی حروف تہجی، ج: فارسی لہجے دے حروف تہجی، د: سنسکرت یا پراکرات زبانیں دے حروف تہجی یعنی	

مفرد حروف تہجی تے مرکب حروف تہجی۔ ر: خالص سرائیکی لہجے دے حروف تہجی)۔ ۳۔ سرائیکی حروف تہجی دی لکھت دا پندھ (سرائیکی حروف تہجی تے سندھی حروف تہجی دی مماثلت تے اختلاف)۔ ۴۔ سرائیکی دے مخصوص مفرد حروف تہجی دا استعمال۔ ۵۔ ہائے مخلوطی، مختلف تے ملفوظی دا درست استعمال (پہلا اصول: الف: ہائے مختلفی دی اخیری شکل ” ھ “ آ لے ڈ و حرفی لوظ۔ ب: ہائے ملفوظی دی اخیری شکل ” ہ “ آ لے ڈ و حرفی لوظ: ج: کٹویں ڈ و حروف تہجی نال بیٹے ہوئے لوظ جنھیں دے اخیر چ ہائے ہو زدی ” ہ “ شکل آندی ء۔ ڈ و جھا اصول۔ جڑواں حروف تہجی نال بیٹے ہوئے ترے حرفی لوظ۔ ترتیجا اصول: الف: ہائے مختلفی آ لے لوظ: ب: ہائے ملفوظی آ لے لوظ)۔ ۶۔ ہائے ملفوظی نال لکھنے ہوئے لوظیں دی غلط تے درست املا۔ ۷۔ مخرج دے لحاظ نال حروف تہجی دیاں قسماں۔ ۱: شفوی حروف۔ ۲: شجری حروف، ۳: محوی حروف۔ ۴۔ نطعی حروف۔ ۵۔ اسلی حروف۔ ۶۔ ذلّی حروف۔ ۷۔ لہوی حروف۔ ۸۔ حلقی حروف)۔ ۸۔ جوڑ دے لحاظ نال حروف تہجی دیاں قسماں (الف: جڑویں حروف تہجی۔ ب: کٹویں حروف تہجی)۔ ۹۔ بنت دے لحاظ نال حروف دیاں قسماں۔ (الف: مُدّ و ریچشمہ دار حروف تہجی۔ ب: حروف مہملہ یا غیر منقوٹ حروف تہجی۔ ج: حروف مجہمہ یا منقوٹ حروف تہجی۔ د: مسروری حروف تہجی۔ ر: ملفوظی حروف تہجی۔ س: مکتوبی حروف تہجی)۔ ۱۰۔ صورت دے لحاظ نال حروف تہجی دیاں قسماں (الف: مفرد حروف یا حروف تہجی)۔ ب: مرکب حروف (الف: ۲۱ نقاط: ا تا ۱۱ نقاط پ تا ۱۱)۔ امتیاز یا خصوصیت دے لحاظ نال حروف دیاں قسماں (الف: شمسی حروف۔ ب: قمری حروف)۔ ۱۲۔ صحت دے لحاظ نال حروف دیاں قسماں (الف: حروف علّت۔ ب: حروف صحیح)۔ ۱۳۔ حروف تہجی دا ودھا گھٹا، یعنی تغیر و تبدل یا حذف و اشتقاق۔

105

ترتیجا بھاگنا _____ لوظ دا بیان:

۶

۱۔ کلمہ یا موضوع لوظ۔ ۲۔ مہمل یا بے معنی لوظ۔ ۳۔ مستقل صورت ء چ لوظ دیاں قسماں (۱۔ اسم۔ ۲۔ صفت۔ ۳۔ ضمیر۔ ۴۔ فعل۔ ۵۔ تیز یا معاون فعل۔ ۶۔ ظرف)۔ ۴۔ حروف دیاں بنیادی قسماں (حروف ربط، حروف تخصیص، نجائیہ حروف)

108

چوتھا بھاگنا _____ اسم دا بیان:

۷

۱۔ وضع یا بنت دے لحاظ نال اسم دیاں قسماں (۱۔ جامد۔ ۲۔ مصدر۔ ۳۔ مشتق)۔ ۲۔ معنی دے لحاظ نال اسم دیاں قسماں۔ (۱۔ اسم معرفہ یا اسم خاص)۔ ۲۔ اسم نکرہ یا اسم عام)۔ ۳۔ اسم معرفہ یا اسم خاص یا اسم معین دیاں قسماں (۱۔ اسم علم۔ ۲۔ عرف۔ ۳۔ کنیت۔ ۴۔ لقب۔ ۵۔ خطاب۔ ۶۔ تخلص۔ ۷۔ وصفی ناں)۔ ۴۔ اسم نکرہ یا اسم عام دیاں قسماں (۱۔ عام ناں یعنی اسم ذات۔ ۲۔ اسم عدد۔ ۳۔ اسم جمع۔ ۴۔ اسم صفت)

114

پنچواں بھاگنا _____ عام ناں یا اسم ذات:

۸

۱۔ اسم ذات دی تعریف۔ ۲۔ اسم ذات دیاں قسماں (اسم مصغّر یا چھوٹا ناں۔ ۲۔ اسم مکبر یا اسم تکبیر یعنی وڈا ناں)۔ ۳۔ اسم ظرف۔ ۴۔ اسم آلہ۔ ۵۔ اسم صوت۔ ۶۔ اسم جنس)۔ ۷۔ الف: اسم مصغّر بناؤں دے ۲۱ قاعدے۔ ب: اسم مکبر بناؤں

دے ۱۲ قاعدے۔ ج: اسم ظرف دی تعریف۔ اسم ظرف دیاں صورتاں، ضمیری بنیادیں کنوں بنن آ لے اسمائے ظرف (ضمیر ”ایہہ“، ضمیر ”او“، ضمیر ”جو“، ضمیر ”تو“، ضمیر ”کئی“) سابقہیں دی مدد نال بنن آ لے اسمائے ظرف، ڈ و بکو جھنیں اسم یا ہم جنس اسمیں دے مرکبات (الف: اسم تے اسم مفعول دا گا نڈھا۔ ب: اسم تے اسم حالیہ دا گا نڈھا۔ ج: اسم تے اسم صفت دا گا نڈھا۔ د: اسم تے حرف چار دا گا نڈھا۔ ر: اسم تے حالیہ معطوفی دا گا نڈھا۔ س: اسم حالیہ نا تمام دے ڈ و صیغہیں دا گا نڈھا۔ ص: حالیہ معطوفی دے ڈ و صیغہیں دا گا نڈھا۔ ض: ڈ و صفتیں دا گا نڈھا۔ ط: فعل امر تے حالیہ معطوفی دا گا نڈھا۔ ظ: ڈ و زمانی ظرفیں دا گا نڈھا۔ ع: ڈ و مکانی ظرفیں دا گا نڈھا۔ ف: تمیزی یا ریتی ظرفیں دا گا نڈھا۔ ک: ڈ و مقداری ظرفیں دا گا نڈھا۔ گ: ڈ و سمتی ظرفیں دا گا نڈھا۔ ل: کچھ فارسی زبان دے اسمائے ظرف۔ م: کچھ عربی لوظ یا ترکیباں)۔ اسم ظرف دیاں قسماں (۱۔ ظرف مکان۔ ۲۔ ظرف زماں۔ ۳۔ ظرف تمیزی یا ریت۔ ۴۔ ظرف مقداری۔ ۵۔ ظرف سمتی۔ ۶۔ ظرف سمتی۔ ۷۔ ظرف اقراری یا ایجابی۔ ۸۔ ظرف انکاری)۔ سرائیکی سابقہیں نال بنن آ لے اسمائے ظرف مکان۔ سرائیکی مصادر کنوں بنن آ لے اسمائے ظرف مکان۔ سرائیکی اسماء کنوں بنن آ لے اسمائے ظرف مکان۔ عربی سابقہیں نال بنن آ لے اسمائے ظرف مکان محدود تے غیر محدود اسمائے ظرف مکان۔ کچھ پئے ظرف مکان۔ اسم آلہ بناون دے ۱۷ قاعدے۔ اسم صوت بناون دے ۳ قاعدے۔ اسم جنس بناون دے ۳۸ قاعدے۔ اسم عدد بناون دے ۱۵ قاعدے۔

201 چھیواں بھانگا ___ اسم جمع: ۹

207 ستواں بھانگا ___ اسم صفت: ۱۰

اسم صفت دی تعریف۔ ۲۔ اسم صفت دیاں قسماں (الف: صفت ذاتی یا مشبہ۔ ب: صفت نسبتی۔ ج: صفت ظرفی۔ د: صفت عددی۔ ر: صفت ضمیری۔ س: صفت مرکب)۔ ۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۔ صفت نسبتی بناون دے قاعدے۔ ۵۔ صفت ظرفی بناون دے قاعدے۔ ۶۔ صفت عددی بناون دے قاعدے۔ ۷۔ صفت ضمیری بناون دے قاعدے۔ ۸۔ صفت مرکب بناون دے قاعدے۔ ۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۲۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۳۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۴۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۵۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۶۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۷۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۸۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۱۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۲۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۳۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۴۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۵۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۶۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۷۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۸۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۹۹۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔ ۱۰۰۔ صفت ذاتی یا مشبہ بناون دے قاعدے۔

240 اٹھواں بھانگا ___ مصدر و ایمان: ۱۱

۱۔ مصدر دی تعریف۔ ۲۔ سرائیکی مصادر دی پہچان۔ ۳۔ اسم مصدر۔ ۴۔ اسم مصدر تے مصدر دافرق۔ ۵۔ سرائیکی مصادر دی خصوصیات۔ ۶۔ سرائیکی مصادر دیاں حالتاں (معروفی، مجہولی)۔ ۷۔ مصدر مجہول بناون دے قاعدے۔ ۸۔ مصدر دی بخت دے لحاظ نال قسماں (مصدر اصلی یا غیر وضعی۔ مصدر جعلی یا وضعی)۔ ۹۔ جعلی یا وضعی مصادر بناون دے قاعدے۔ ۱۰۔ مصدر مرکب بناون دے قاعدے۔ ۱۱۔ مصدر محدود (لازم مصدر محدود۔ متعدی مصدر محدود)۔ ۱۲۔ معنی دے لحاظ نال مصادر دیاں قسماں (مصدر لازم، مصدر متعدی)۔ ۱۳۔ مصدر لازم دی تعریف۔ ۱۴۔ مصدر متعدی دی تعریف۔ ۱۵۔ مصدر لازم تے

متعدی مصادر دی سخاں دے گر۔ ۱۵۔ بُت دے لحاظ نال مصادر متعدی دیاں قسماں (مصادر متعدی الاصل۔ مصادر متعدی بالواسطہ۔ مصادر متعدی المتعدی۔ مصادر متعدی بہ یک مفعول۔ متعدی بہ دو مفعول۔ متعدی بہ سہ مفعول)۔ ۱۶۔ مصادر لازم کنوں متعدی بناون دے قاعدے کل اٹھ قاعدے۔ ۱۷۔ متعدی مصادر کنوں مصادر متعدی المتعدی بناون دے قاعدے۔ ۱۸۔ مصادر لازم معروف کنوں مصادر متعدی۔ متعدی المتعدی تے مصادر مجہول بناون دے قاعدے۔ ۱۹۔ مصادر متعدی معروف کنوں مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول بناون دے قاعدے۔

258

نانواں بھانگا _____ اسم مشتق دا بیان:

۱۲

۱۔ مشتق دی تعریف۔ ۲۔ اسمائے مشتق دیاں قسماں (۱۔ اسم فاعل۔ ۲۔ اسم مفعول۔ ۳۔ اسم حاصل مصدر۔ ۴۔ اسم کیفیت۔ ۵۔ اسم حالیہ۔ ۶۔ اسم استقبال۔ ۷۔ اسم معاوضہ۔ ۸۔ اسم آلہ۔ ۹۔ اسم صفت۔ ۱۰۔ اسم صوت۔ ۱۱۔ اسم مصغّر۔ ۱۲۔ اسم کبتر)۔ اسم فاعل تے اوندی تعریف۔ ۳۔ اسم فاعل تے فاعل وچکار فرق۔ ۵۔ اسم فاعل دیاں قسماں (اسمائے فاعل قیاسی۔ اسمائے فاعل سماعی)۔ ۶۔ مصادر کنوں اسمائے فاعل قیاسی بناون دے چھی قاعدے۔ ۷۔ لاحقین دی مدد نال اسمائے قیاسی بناون دے چار قاعدے۔ ۸۔ سابقین دے ذریعے اسمائے فاعل بناون دے چوڈاں قاعدے۔ ۹۔ اسمائے فاعل سماعی مصادر کنوں تے اسمائے فاعل بناون دے قاعدے۔ ۱۰۔ اسم مفعول تے اوندی تعریف۔ ۱۱۔ اسم مفعول تے مفعول وچکار فرق۔ ۱۲۔ اسم مفعول دیاں قسماں (اسم مفعول قیاسی تے اسم مفعول سماعی)۔ ۱۳۔ مفعولی علامت جہڑی جو اُردو وچ ”کو“ تے سرائیکی وچ ”کوں“ ہے دے درست استعمال دے تیرھاں نکات۔ ۱۴۔ اسم مفعول بناون دے ۲۲ قاعدے۔ ۱۵۔ حاصل مصدر دی تعریف۔ ۱۶۔ حاصل مصدر بناون دے ”اے“ قاعدے۔ ۱۷۔ اسم کیفیت دی تعریف۔ ۱۸۔ اسم کیفیت بناون دے اسمائے فاعل چھی قاعدے۔ صفات کنوں اٹھ قاعدے۔ مصادر کنوں ”۲۰“ قاعدے۔ ۱۹۔ اسم حالیہ دی تعریف۔ ۲۰۔ اسم حالیہ دیاں قسماں (حالیہ نا تمام۔ حالیہ تمام۔ حالیہ معطوفہ)۔ ۲۱۔ حالیہ معطوفہ دیاں ”۱۵“ خصوصیات۔ ۲۲۔ اسم حالیہ دیاں مزید و قسماں (حالیہ بطور صفت۔ حالیہ بطور خبر)۔ ۲۳۔ اسم حالیہ دے استعمال نال جملے وچ تھیون آلیاں ڈہ تہ بدلیاں۔ ۲۴۔ اسم حالیہ نا تمام بناون دے چھی قاعدے۔ ۲۵۔ اسم حالیہ تمام دے بناون دے ڈہ قاعدے۔ ۲۶۔ حالیہ معطوفہ دی تعریف۔ ۲۷۔ حالیہ معطوفہ بناون دے قاعدے۔ ۲۸۔ اسم معاوضہ دی تعریف۔ ۲۹۔ اسم معاوضہ بناون دے ترے قاعدے۔ ۳۰۔ اسم استقبال دی تعریف۔ ۳۱۔ اسم استقبال بناون دا قاعدہ۔ جڈاں جو اسم آلہ۔ اسم صوت۔ اسم مصغّر۔ اسم کبتر تے اسم صفت دی مکمل بحث پنجویں بھانگے وچ گزر چکی ہے۔

294

ڈہواں بھانگا _____ ضمیر دا بیان:

۱۳

ضمیر دی تعریف۔ ضمیر دیاں قسماں (ضمیر شخصی یا ضمیر خالص یعنی ضمیر منفصل۔ ضمیر متصل۔ ضمیر اشارہ۔ ضمیر موصولہ یا ضمیر موصول۔ ضمیر جواب موصول۔ ضمیر استفہام۔ ضمیر مبہم یا کنایہ۔ ضمیر مشترک۔ ضمیر تاکیدی۔ ضمیر تنگیری یا ضمیر نکرہ۔ ضمیر صفتی یا صفت ضمیری۔ ضمیر تعظیمی۔ ضمیر معکوس) ضمیر شخصی یا ضمیر خالص (ضمیر منفصل) دی تعریف۔ ضمیر شخصی یا ضمیر

خالص دیاں قسماں (ضمیر غائب۔ ضمیر حاضر۔ ضمیر متکلم) ضمیر شخصی یا ضمیر خالص دیاں حالتاں (فاعلی حالت۔ مفعولی حالت۔ اضافی حالت۔ طوری حالت۔ ظرفی حالت)۔ سرائیکی ضمائر شخصی یا خالص دیں حالتیں دانقشہ۔ سرائیکی شخصی ضمائر دیاں خاصیتاں۔ ضمیر متصل دی تعریف تے جملئیں دے ذریعے ایندی وضاحت۔ ضمیر اشارہ دی تعریف۔ سرائیکی ضمائر اشارہ دانقشہ۔ ضمائر اشارہ دیاں قسماں (اشارہ قریب۔ اشارہ بعید)۔ ضمیر موصول تے اوندی تعریف سرائیکی ضمائر موصول دانقشہ۔ ضمیر موصولہ دے متعلق کچھ اہم نکتے۔ ضمیر جواب موصول دی تعریف۔ ضمیر جواب موصول دیاں خاصیتاں۔ ضمیر استفہام دی تعریف۔ ضمائر استفہام دیاں قسماں (ضمائر استفہام استخاری۔ ضمائر استفہام اقراری۔ ضمائر استفہام انکاری) ضمائر استفہام دانقشہ۔ ضمائر مہم یا کنایہ دی تعریف تے اوندے اہم نکتے۔ ضمیر مشترک دی تعریف تے اوندے متعلق اہم نکتے۔ ضمیر تاکید دی تعریف تے اوندے متعلق اہم نکتے۔ ضمیر تنکیری یا نکرہ دی تعریف تے اوندے متعلق اہم نکتے۔ ضمیر صفتی یا صفت ضمیری دی تعریف تے اوندے متعلق اہم نکتے۔ ضمیر معکوس دی تعریف تے اوندے متعلق اہم نکتے۔

315

یارھواں بھاٹگا _____ افعال دا بیان:

۱۴

۱۔ فعل دی تعریف۔ ۲۔ فعل دیاں قسماں مصادر دی تعداد دے لحاظ نال (فعل مفرد، فعل مرکب)۔ ۳۔ فعل دیاں قسماں مصادر تے اسم کیفیت دے لحاظ نال (فعل تام، فعل ناقص)۔ ۴۔ فعل تام تے فعل ناقص دیاں تعریفاں۔ ۵۔ فعل ناقص دے متعلق کچھ اہم نکتے۔ ۶۔ معنیں دے لحاظ نال فعل تام دیاں قسماں (فعل لازم۔ فعل متعدی)۔ ۷۔ فعل متعدی دیاں صورتاں (فعل متعدی معروف۔ فعل متعدی مجہول۔ فعل متعدی بالواسطہ یا فعل سببی)۔ ۸۔ مصادر لازم کنوں افعال متعدی بالواسطہ دی بنت۔ ۹۔ مصادر متعدی کنوں افعال متعدی بالواسطہ دی بنت۔ ۱۰۔ فعل دے لوازم (الف: طور یعنی خبری صورت۔ شرطی صورت۔ احتمالی صورت۔ امری صورت۔ مصدری صورت۔ ب: حالت۔ ج: زمانہ)۔ ۱۱۔ مرکب افعال۔ ۱۲۔ امدادی یا معاون افعال۔ ۱۳۔ سرائیکی مرکب افعال دی بنت، چ امدادی افعال، اسمیں تے صفتیں دا کردار۔ ۱۴۔ کچھ امدادی افعال (ہوون یا تھیون۔ آنون تے وُجُن۔ چاون۔ پاون۔ چھوڑن۔ ڈیون۔ گھنن۔ گھتن۔ سُنن۔ رکھن۔ کدھن۔ کرن۔ لکھن، لانون۔ مارن تے متفرق افعال)۔ ۱۵۔ فعل معطوف یا فعل معطوفی۔ ۱۶۔ فعل دی فاعل یا مبتدا دے نال مطابقت۔ ۱۷۔ فعل دی مفعول یا خبر دے نال مطابقت۔ ۱۸۔ فعل بے فاعل۔ ۱۹۔ زمان یا زمانہ۔ ۲۰۔ فعلی مادہ یا مصدری مادہ یا امر واحد۔ ۲۱۔ گردان تے اوندے صیغے۔ ۲۲۔ الف خفی الصوت دا کردار۔ ۲۳۔ یائے خفی الصوت دا کردار۔ ۲۴۔ افعال تے انھیں دے بناون دے قاعدے۔ ۲۵۔ فعل ماضی تے اوندیاں قسماں (الف: ماضی مطلق۔ ب: فعل ماضی قریب۔ ج: فعل ماضی بعید یا ماضی تمام۔ د: فعل ماضی استمراری یا جاری یا نا تمام یا مدا می۔ ر: فعل ماضی شکئیہ یا احتمالی۔ س: فعل ماضی شرطی یا تمثالی۔ ص: فعل ماضی امکانی۔ ط: فعل ماضی التزامی)۔ ۲۶۔ فعل ماضی مطلق بناون دے قاعدے تے گردان (الف: ماضی مطلق معروف بناون دے ۵ قاعدے تے انھیں دیاں لازم مصادر تے متعدی مصادر کنوں گرداناں۔ ب: فعل ماضی مطلق معروف دی مصادر متعدی المععدی کنوں بنت دے ترے قاعدے

تے انھیں دیاں گرداناں۔ ج: فعل ماضی مطلق مجہول دی مصادر متعدی۔ مصادر مجہول تے مصادر متعدی المتعدی کنوں بخت دے قاعدے تے گرداناں۔ ۲۷۔ فعل ماضی قریب دی تعریف۔ مصادر لازم کنوں فعل ماضی قریب بناون دے قاعدے تے گرداناں۔ مصادر متعدی کنوں فعل ماضی قریب بناون دے قاعدے تے گرداناں۔ مصادر لازم۔ مصادر متعدی۔ مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل دے نال فعل ماضی قریب معروف تے فعل ماضی قریب مجہول بناون دے اٹھ قاعدے تے گرداناں۔ ۲۸۔ فعل ماضی بعید یا ماضی تمام معروف دیاں تعریفاں تے فعل ماضی بعید معروف تے مجہول بناون دے اٹھ قاعدے۔ مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں فعل ماضی بعید دیاں ضمائر متصل تے ضمائر منفصل نال انجوانج گرداناں۔ ۲۹۔ فعل ماضی استمراری یا نا تمام یا مدامی یا جاری معروف تے مجہول دے مصادر لازم۔ مصادر متعدی۔ مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۲۱“ قاعدے تے گرداناں۔ ۳۰۔ ماضی شکلیہ یا احتمالی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر متصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۲۰“ قاعدے تے گرداناں۔ ۳۱۔ فعل ماضی شرطی یا تمنائی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر متصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۲۸“ قاعدے تے گرداناں۔ ۳۲۔ فعل ماضی امکانی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۲۳“ قاعدے تے گرداناں۔ ۳۳۔ فعل ماضی التزامی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر متصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۲۱“ قاعدے تے گرداناں۔ ۳۴۔ فعل حال دی تعریف۔ ۳۵۔ فعل دیاں قسماں (الف: فعل مضارع۔ ب: فعل امر۔ ج: فعل حال مطلق۔ د: فعل حال نا تمام یا استمراری یا جاری۔ ر: فعل حال تمام۔ س: فعل حال متشکی یا احتمالی۔ ص: فعل حال امکانی۔ ط: فعل حال التزامی)۔ ۳۶۔ فعل مضارع دی تعریف۔ ۳۷۔ فعل مضارع دے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۳۳“ قاعدے تے گرداناں۔ ۳۸۔ فعل امر دی تعریف۔ ۳۹۔ فعل امر دیاں خاصیتاں۔ ۴۰۔ فعل امر دیاں قسماں (الف: امر مجرد۔ ب: امر استمراری یا مدامی۔ ج: امر استقبال۔ د: امر شرطی۔ ر: امر امکانی۔ س: امر التزامی)۔ ۴۱۔ فعل امر مجرّ ددی تعریف تے اوندے بناون دے ڈو قاعدے تے گرداناں۔ ۴۲۔ فعل امر استمراری یا مدامی دی تعریف تے اوندے بناون دے چار قاعدے تے گرداناں۔ ۴۳۔ فعل امر استقبال دی تعریف تے اوندے بناون دے ڈو قاعدے تے گرداناں۔ ۴۴۔ فعل امر شرطی دی تعریف تے اوندے بناون دے ڈو قاعدے تے گرداناں۔ ۴۵۔ فعل امر امکانی دی تعریف تے اوندے بناون داکہ قاعدہ تے گردان۔ ۴۶۔ فعل امر التزامی دی تعریف تے اوندے بناون دے ترے قاعدے تے گرداناں۔ ۴۷۔ معنی دے لحاظ نال فعل امر دیاں قسماں۔ (الف: امر نہی۔ ب: امر نیازی۔ ج: امر تاکید)۔ ۴۸۔ فعل امر نہی دی تعریف تے اوندے بناون دے ڈو قاعدے

تے گرداناں۔ ۴۹۔ فعل امر نیازی دی تعریف تے اوندے بناون دا ہک طریقہ تے گردان۔ ۵۰۔ فعل امر تاکیدی دی تعریف تے اوندے بناون دے پندرہاں قاعدے تے گرداناں۔ ۵۱۔ فعل حال مطلق دی تعریف تے فعل حال مطلق معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۹“ قاعدے تے گرداناں۔ ۵۲۔ فعل حال استمراری یا نا تمام یا جاری دی تعریف تے فعل حال استمراری معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۲۲“ قاعدے تے گرداناں۔ ۵۳۔ فعل حال تمام دی تعریف تے فعل حال تمام معروف تے مجہول مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر متصل نال بناون دے قاعدے تے گرداناں (فعل ماضی قریب ءِجِڈُ یکھو کیوں جو فعل حال تمام تے فعل ماضی قریب یکو قسمی افعال ہن۔ ۵۴۔ فعل حال متشکی یا احتمالی دی تعریف تے فعل حال متشکی یا احتمالی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۲۶“ قاعدے تے گرداناں۔ ۵۵۔ فعل حال امکانی دی تعریف تے فعل حال امکانی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۳۲“ قاعدے تے گرداناں۔ ۵۶۔ فعل حال التزامی دی تعریف تے فعل حال التزامی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۳۷“ قاعدے تے گرداناں۔ ۵۷۔ فعل مستقبل دی تعریف۔ ۵۸۔ فعل مستقبل دے متعلق کچھ اہم نکاتے۔ ۵۹۔ فعل مستقبل دیاں قسماں (الف: فعل مستقبل مطلق۔ ب: فعل مستقبل استمراری یا جاری۔ ج: فعل مستقبل امکانی۔ د: فعل مستقبل التزامی)۔ ۶۰۔ فعل مستقبل مطلق دی تعریف تے فعل مستقبل مطلق معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۱۳“ قاعدے تے گرداناں۔ ۶۱۔ فعل مستقبل استمراری یا جاری دی تعریف تے فعل مستقبل استمراری یا جاری معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۲۵“ قاعدے تے گرداناں۔ ۶۲۔ فعل مستقبل امکانی دی تعریف تے فعل مستقبل امکانی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۳۳“ قاعدے تے گرداناں۔ ۶۳۔ فعل مستقبل التزامی دی تعریف تے فعل مستقبل التزامی معروف تے مجہول دے مصادر لازم، مصادر متعدی، مصادر متعدی المتعدی تے مصادر مجہول کنوں ضمائر منفصل تے ضمائر متصل نال بناون دے ”۱۲“ قاعدے تے گرداناں۔ ۶۴۔ فعل مستقبل التزامی دے متعلق کچھ اہم نکاتے۔

لکھت ناواں

۱ ___ آپنے سرائیکی وسیب دے انھیں تمامی و سنیکیں دے ناں جہڑے جو سرائیکی بولن، سرائیکی لکھن تے سرائیکی پڑھن کوں ترجیح ڈیندن تے آپنے ہالیں کوں وی سرائیکی بولن لکھن تے پڑھن سکھیندن۔ جنھیں دی زبان تے ڈینہہ رات ایچھے کئے جاری ہن جو:

ساڈی سرائیکی، ساڈے دل دی اواز ہے اپنی اینہہ بولی ماء تے تہوں ساکوں ناز ہے
اینہہ وچ محبت، پیار، دا سوز و گداز ہے خدمت تھی ایندی فرضی تہوں وانگیں نماز ہے
ہر لوظ ایندا مٹھڑا ہے کھنڈ کھیر توں ودھیک — ان مل ہے ساڈے واسطے جاگیر توں ودھیک

ساڈی سچان ہے ایھا پیاری سرائیکی ہر دم ساڈی زبان تے جاری سرائیکی
ساڈے وسیب وی نہیں وساری سرائیکی ہے وار دشمنیں اُتے کاری سرائیکی
ٹھر ٹھر ونے زبان جو بولوں سرائیکی — مصری دے وانگ ذہن وچ گھولوں سرائیکی

۲ ___ آپنی جنتن امری دے ناں جنیں کڈ ہیں تاں اپنی جھولی وچ پا کرئیں تے کڈ ہیں کپڑے دی گھنگھوٹی وچ سما کرئیں
رہ رح کے مٹھڑی سرائیکی وچ لولی ڈتی ہم۔ کیوں جو:

میں ہاں سرائیکی، میڈی بولی سرائیکی میکو ملی ہے امری دی جھولی سرائیکی
مصری کنوں مٹھڑی ڈٹس لولی سرائیکی جم دیوں میڈے کنیں دے وچ گھولی سرائیکی
میکیوں تہوں ہے جان تو پیاری سرائیکی — ڈینہہ رات ہم زبان تے جاری سرائیکی

بولی سرائیکی میڈی ما ہے خدا گواہ میڈی اے آبرو ہے انا ہے خدا گواہ
اے میڈی نطق میڈی نوا ہے خدا گواہ اینہہ پاچھ زندگی تاں سزا ہے خدا گواہ
میڈی سرائیکی! ہیڈے ناں تے میں مروںجاں — ہوویں نہ توں جو میڈی زبان تے میں مروںجاں

۳ ___ اپنے تمامی المرتبت نابغہ روزگار صاحبان علم و فضل تے باوقار و ذی حشم اساتذہ کرام دے ناں جنھیں دے فیض نظر دے صدقے اح میں ”جامع سرائیکی قواعد“ جھیں نادران مل تے لاجواب کتاب لکھ کرئیں آپنی ماء بولی مٹھڑی سرائیکی دی محبت دا

حق ادا کرن دے قابل تھنیاں۔

امان اللہ کاظم

بطور سرائیکی ماہر لسانیات امان اللہ کاظم دامتقام تے مرتبہ

تحریر: ڈاکٹر گل عباس اعوان

گالھ مہاڑ انسان دی بنیادی ضرورت ء پر اسماں کہیں وی انفرادی گالھ مہاڑ کون زبان نھیں آکھ سگدے۔ اسماں گالھ مہاڑ کون محض کہیں زبان دانمونہ یا نمائندہ آکھ سگدے ہیں۔ پر اے گالھ مہاڑ جنیں ویلھے کہیں نظام یا منظم ترتیب ء چ آندی ء تاں ورت اے زبان سڈی ویندی ء۔ کہیں وی زبان ء چ آوندئیں آوازیں آوندے ارکان (SYLLABLES) آوندے کلمئیں، فقرئیں تے جملئیں دی ترتیب وی شامل ہوندی ء۔ ایندے نال نال آوندے جملئیں دا بمعنی ہون وی ضروری ء۔ اے گالھ وی ضروری ء جو کہیں وی زبان دے جملئیں تے انھیں دے معنئیں وچ تناسب تے توازن وی موجود ہووے۔ ایہہہ گالھ کون اسماں سوکھے لوٹیں ء چ ایں وی آکھ سگدے ہیں جو کئی وی زبان آوازیں لوٹیں تے انھیں دے معنیاں نال مل کے بندی ء۔ جیویں جو گالھ مہاڑ کیے پورن آئے، سنن آئے تے انھیں دے وچکار تھیون آلی پورن چال دا ہون ضروری ء ایویں ای اوہہ پورن چال کون سمجھن سائگے آوندے وچ ورتی آگئی زبان دے نظام کو سمجھنا وی ضروری ہوندے۔

اسماں پورن چال ء چ ورتی وچن آلی زبان دے ہر جملے دا نکھیر اتے پڑچول (تجزیہ) ڈو طریقئیں نال کریندے ہیں؛ بکڑا اے جو اوہہہ جملے دا معنی کیا بندے تے ڈو جھا اے جو آوندی بُنت تے وُنت یعنی آوندی ساخت (STRUCTURE) کیا ہے۔ ڈو جھے لوٹیں ء چ آوندے متعلق آوندی زبان دے قواعد کیا آہدن۔ جملے دے معنیاں کون سمجھن کیے تاں اسماں لغت (DICTIONARY) استعمال کریندے ہیں۔ جڈاں جو جملے دی ساخت سمجھن کیے اسماں کون زبان دے قواعد (یعنی آوندی گرائمر) دا مطالعہ کرنا پوندے۔

اے گالھ تاں مٹی منائی ء جو ہر بال کون زبان دے سمجھن تے سکھن دی قدرت (طاقت) فطرت طرفوں عطا کیتی ہوئی ء۔ سچ تاں اے ہے جو ہر بال اپنی پالن ہار (ماء) دی جھولی ء چ بہہ کرئیں اوہا زبان سکھدے جھڑی زبان اوہی بندے ء۔ ڈو جھے لوٹیں ء چ بال اوہا زبان پورن سکھدے جھڑی جو آوندی امری دی زبان ہوندی ء۔ ایہہہ گالھوں اوہہہہ زبان کون ماء دی زبان دی

نسبت نال ”مادری زبان“ آہدے ہیں، بھانویں جو اوندی حقیقی ماء دی زبان اوہا زبان ہووے یا نہ ہووے۔

سقراط دا خیال اے ہا جو چیزاں دے ناں دیوتا رکھیندن (۱) پر جرمن ہرڈرائندی تردید کریندے۔ ۱۷۷۲ء وچ اوندے لکھیے گئے ہک مضمون ”زبان دی شروعات“ وچ اُونہہ لکھیے جو ”جے کر زبان اللہ سین دی تخلیق ہوندی تاں وت او زیادہ منطقی، منظم، جامع تے بلیغ ہوندی، انسانی زباناں وچ موجود بے قاعدگی بے ڈھنگا پن تے تشنگی اینہہ گالھ دا ثبوت وچ زبان انسان دی بنائی ہوئی شے ہے۔

اینہہ سوال دا جواب جو ”گرامر کیا ہے“ محض ایہو ہے جو ”گرامر دراصل قواعد دا ہک ایہو جھنیاں نظام ہوندے جیندے وچ لوڑ تے اوندئیں نوں نوں شکلیں تے گالھ مہاڑکیتی ویندی وچ قواعد دے اینہہ نظام کوں ”علم الصرف“ داناں ڈتا ویندے۔ علم الصرف وچ لوڑ دے ترے حالتیں ___ ”اسم، فعل تے حرف“ ___ تے مفصل گفتگو کیتی ویندی وچ جڈاں جو ”علم النحو“ وچ جملے دی ساخت تے اوندے وچ اسم فعل تے حرف دے مقام تے مرتبے تے بحث شامل ہوندی ہے۔

چھویں صدی قبل از مسیح دے ہک ماہر لسانیات ”یاسکا (YASKA) دے بارے اے ڈس ڈتی ویندی وچ او نہہ زبان دے قواعد دی سب توں پہلی کتاب لکھی ہے۔ یاسکا توں بعد ہک ہندوستانی گرامرین پانی (PANINI) داناں گھد اویندے جیندے زمانہ چوتھی صدی قبل از مسیح ہے۔ عربی زبان دی گرامر دی پہلی کتاب دے بارے اے آکھیا ویندے جو او ”ابوالاسود الدؤلی“ لکھی ہے جین اے ہنر حضرت علی رضی اللہ عنہ کون سکھیا ہا۔

توڑے جو سرائیکی زبان وادی سندھ دی ہک ہوں ای قدیم زبان وچ پرا اینہہ دی گرامر تے ہن تیں ہوں تھوڑا کم تھئے۔ سرائیکی زبان تے لکھیں گئیں کئی کتابیں کوں ”سرائیکی گرامر“ دیاں کتاباں تصور کر گھد اگئے۔ توڑے جو اے کتاباں کہیں حوالے نال گرامر دے زمرے وچ تاں آندئیں پر اے کتاباں سرائیکی گرامر دی کما حقہ وضاحت نہیں کریندیاں۔ گریئر سن دی کتاب (LINGUISTIC SURVEY OF INDIA) تے مسٹری۔ او برائن دی کتاب (MULTANI (GLOSSORY OF LANGUAGE) سرائیکی زبان دی (تے بعض ہندوستانی نہیں زباناں دی) لغت تے تاں گالھ مہاڑکریندی وچ پراے گرامر (لوڑ تے جملے دی بنت تے بھن تر وڑ بارے اسٹڈی زیادہ راہنمائی نہیں کریندی۔ ایویں ای اساکوں سرائیکی گرامر دے متعلق بعض سرائیکی ماہرین لسانیات دیں مختلف کتابیں وچ وڑ وڑ تے کھنڈری ہوئی صورت وچ کچھ گالھ مہاڑ ضروری ملدی ہے۔ پر اینہہ صورت کوں سرائیکی قواعد دی منضبط تے مفصل صورت نہیں آکھیا وچ سگدا۔ اے کتاباں کچھ ایں ہن:

۱	_____	ملتانى زبان اور اس کا اردو سے تعلق	از: ڈاکٹر مہر عبدالحق
۲	_____	سرائیکی زبان دے قاعدے قانون	از: ڈاکٹر مہر عبدالحق
۳	_____	سرائیکی اردو بول چال	از: بشیر احمد ظامی بہاول پوری
۴	_____	نخلستان قواعد	از: بشیر احمد ظامی بہاول پوری
۵	_____	سرائیکی لسانیات	از: دلشاد کلانچوی

از: اختر وحید	درگوہر	۶
از: محمد اسلم رسول پوری	سرائیکی دیاں بچکاراوازاں	۷
از: محمد اسلم رسول پوری	سرائیکی زبان تے لسانیات	۸
از: جمشید کتھر رسول پوری	سرائیکی سمل	۹
از: بشیر احمد بھائیہ	سرائیکی قواعد تے زبان دانی	۱۰
از: جمشید کتھر رسول پوری	سرائیکی ساڈا ساہ	۱۱
از: خالد اقبال	سرائیکی زبان	۱۲

انھاں کتاباں وچوں ڈاکٹر مہر عبدالحق دی کتاب سرائیکی زبان دے قاعدے قانون سنیں بشیر احمد بھائیہ صاحب دی کتاب ”سرائیکی قواعد تے زبان دانی“ سرائیکی زبان دی گرائمر دیاں قابل ذکر کتاباں سمجھیاں وں۔ سگدین۔ سنیں بشیر احمد ظامی بہاول پوری داوی سرائیکی گرائمر تے ابتدائی کم چنگاں۔

دراصل گالھ تاں اے ہے جو سرائیکی گرائمر دی کئی اٹھو جھنیں کتاب ہوونی چاہیدی ء (جیویں جو اسماں پہلی جماعت دے ہالاں کوں آہنی زبان دے حروف تہجی پڑھاوون چاہندے ہیں یا جیویں جو انھیں کوں گنتری سکھیندے ہیں) جہڑی جو قاری دی پڑھن ء بچ راہنمائی کرے۔ جے کراساں اتے گنوائیں گنیں ترے گرائمر دے کتابیں کوں آپنے سامھنے رکھوں تاں اساکوں معلوم تھیندے جو انھیں کتابیں ء بچ اے وصف ضرور موجود ء جو اے کتاباں سرائیکی گرائمر سکھن کیتے پالیں دی راہنمائی کریندین۔ بشیر احمد ظامی صاحب دی کتاب تاں پرائمری جماعتیں تیں دے پالیں کیتے ہک چنگی کتاب ء۔ ایندے بعد ڈو جھادرجہ مل تے ہائی جماعتیں دے طالب علمیں دا ہے۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق تے سنیں بشیر احمد بھائیہ دی کتاب انھیں درجیں دے طالب علمیں دی راہنمائی کیتے فائدہ مند ہے۔

سچی گالھ تاں اے ہے جو سرائیکی زبان کوں ہک جامع سرائیکی گرائمر دی کتاب دی ہمیشاں ضرورت رہی ء۔ گرائمر دی اینہہ ضرورت کوں پورا کرن سائے کہیں دی وڈے ادارے کوں ”گرائمر دان“ اہل قلم دا ہک بورڈ تشکیل ڈے کرئیں اے کم کرواونا چاہیدا ء تاں جو اے ہوں ای اہم تے وڈا کم غلطیاں کنوں پاک ہووے تے کم از کم نظریہ سازی دا عمل ہک بحث (DISCUSSION) توں گزار کرئیں پوری صحت دے نال سامھنے گھن آندا ونجے۔ پرائمری و سیب دے ڈو وڈے اداریاں (بہاء الدین زکریا یونیورسٹی ملتان تے اسلامیہ یونیورسٹی بہاول پور) دے سرائیکی زبان دے ریسرچ تے اسٹڈی سنٹر وڈیاں وڈیاں گرائمری ملن دے باوجود اپنے روزمرہ دے کمیں ء بچ اٹھنیں رُجھ گھن جو انھیں کوں اینہہ اہم کم آلے پاسے توجہ ڈیون دی گئی اہر نھیں پئی تھیندی۔ سرائیکی زبان دے کجھ نامور اہل قلم B.Z.U ملتان دے سرائیکی اسٹڈی سنٹر دے ارباب اختیار دی اینہہ کم آلے پاسے (جامع سرائیکی گرائمر دی لکھت) توجہ ڈوی تاں و ت انھیں ”جامع سرائیکی گرائمر“ دی لکھت دا کم لیتے دے ہک نامور محقق سنیں امان اللہ کاظم دے سپرد کر ڈتا پر جڈاں اے کم گر گھدا گیا تاں و ت سرائیکی اسٹڈی سنٹر کوں ایکون شائع کرواونا دا حوصلہ

نہ تھیا۔ اے وڈے ڈکھ دی گالھ ء جواتجھاں لاجواب کم منظر عام تے آون کنوں رہ گیا۔

اُتے جہڑیں ترے کتابیں داڈ کرکیتا گئے توڑے جوائے کتاباں اپنے موضوع دے لحاظ نال کافی معتبر ہن پر انھیں کتابیں دے تران تے اساں اپنے ہالیں وچ سرائیکی گرامر دا مکمل شعور پیدا نئے کر سگدے۔ سرائیکی گرامر تے اسا کوں پہلی سنجیدہ کوشش ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل دی کتاب ”سرائیکی گرامر“ دی صورت ء چ نظر آندی ء۔ توڑے جوائے کم سرائیکی گرامر دا ابتدائی کم ہئی پر انہہ کم سرائیکی گرامر دا ایراضور ہدھے۔ ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل دے بعد ڈجھی وڈی منظم کوشش سیں بشیر احمد بھائیہ دی کتاب ”سرائیکی قواعد تے زبان دانی“ دی صورت ء چ اساڈے سامھنے آندی ء۔ حقیقت تاں اے ہے جوائہ نہہ کتاب دے آون نال سرائیکی طبقہ کم از کم اے آکھن جوگا ضرورتھی گئے جو سرائیکی زبان دی گرامر وی ہے۔ اے کتاب پہلی واری ۱۹۸۴ء ء چ چھپی۔ انہہ کتاب ء چ سیں بشیر احمد بھائیہ صرف تے خود دے قواعد کجھ ایس طرح لکھنیں جو قواعد اعراف کر بندئیں ہوئیں انھیں ہک پاسوں اردو تے ڈجھے پاسے سرائیکی اصطلاحات لکھ ڈتیں۔ انھاں آچنی کتاب ء چ لوڑ تے جملے تے انجوان گالھ مہاڑ وی کہتی ء۔

اے گالھ گنڈ ہدھن آلی ء جیویں جو آکھنیا و بندے زبان ہک ساکن شے نھیں ہوندی ایویں ای کہیں وی زبان دی گرامر وی ساکن نھیں ہوندی۔ اچو کے زمانے تیں گرامر دے کئی نظریے اساڈے سامھنے آچکن یعنی تخلیقی نظریہ (GENERATIVE GRAMMAR) تغیراتی نظریہ (TRANSFORMATIONAL) تے آفاق نظریہ (UNIVERSAL) نظریہ ہوں اہم ء۔

مغرب ء چ لسانیات دے علم انہہ سانگے ہوں ترقی کہتی ء کیوں جو انھاں ماہرین لسانیات کوں ہک تخلیق کار دا درجہ حاصل رہ گئے۔ گرامر تے کم کرن آ لے ماہرین لسانیات وچوں سرولیم جونز (۱۷۴۶ء __ ۱۷۹۳ء) کوں سب توں پہلوں انھاں توں بعد فرڈی نینڈ (۱۸۵۷ء __ ۱۹۱۳ء) تے اچو کے دور دے نوم چومسکی (۱۹۲۸ء) کوں (FATHER OF MODERN LINGUISTICS) دا لقب ڈتا گئے۔ (۲)

چونکہ زبان محدود ذریعے (حروف تہجی) دے لامحدود استعمال تے مبنی ہک عمل ء لہذا ضروری ء جو گرامر کہیں زبان دی بانہہ بیل تھیوے تے زبان دے محدود ذریعے (حروف تہجی) کوں تخلیقی قوت وسعت عطا کرے۔ گرامر دا پہلا حصہ ”صرف“ انہہ ضمن ء چ زبان دا بانہہ بیل بندے۔ سچ تاں اے ہے جو سرائیکی زبان کوں ایہو جھیں قواعد دی وڈی ضرورت ہئی۔

الحمد للہ جو سیں امان اللہ کاظم سرائیکی زبان تے ادب دی انہہ لوڑھ کوں پورا کیئے۔ انھیں ”جامع سرائیکی قواعد“ دے ناں نال جہڑی کتاب پیش کہتی ء او اچو کے دور ء چ سرائیکی زبان تے ادب دیں ساریں ضرورتیں کوں پورا کریندی ء۔ انھیں ”جامع سرائیکی قواعد“ دی کتاب کوں ڈھنیں (یعنی حصہ صرف تے حصہ نحو) ء چ دکھو وکھ و نڈ چھوڑیئے۔ ”حصہ صرف“ ء چ انھاں اے ڈھیے جو مفر د حروف تے مرکب حروف کہڑے ہوندن۔ انھاں ”الف ممدودہ تے الف مقصورہ“ کوں انجوان کر کے واضح کیئے۔ ”واؤ معدولہ“ دی تعریف کریندئیں ہوئیں لکھن جو:

”ایہو جھیں ”واؤ“ جہڑی لکھی تاں وئے پر پڑھ نہ وئے و او معدولہ اکھیندی ء۔ جیویں جو خود خوش تے خواب

وغیرہ ء چ آون آلی وائے۔“

ایوں ای ہائے مخلوطی ہائے مختفی تے ہائے ملفوظی دادرست استعمال ڈ سیندے ہوئے لکھدن جو:

”ہائے مخلوطی دے متعلق نستعلیق رسم الخط ء چ اٹل قانون ء جو ہائے مخلوطی کہیں وی لوظ دے آغا ز درمیان تے

اخیر ء چ اپنی اصل صورت یعنی ”ھ“ وچ ٹھیں لکھی ونج سگدی“۔ (۳)

”جامع سرائیکی قواعد“ دی وڈی خوبی اے ہے جو ایندرا اسلوب نہایت سادہ ء۔ اے اسلوب اتنی حد تیں سوکھا کر ڈ تاگئے جو اینکوں یونیورسٹی دی سطح توں گھن کر انیں پرائمری جماعت دی سطح تیں دے پالیں کوں اسانی نال سمجھ آسگدے۔

سنیں امان اللہ کاظم دے ذہن ء چ اے گالھ بہر حال موجود ء جو سرائیکی گرائمر تے ہن تیں جتنا کم وی تھی چکے او ناکافی

ء۔ او آپنے کم دا جواز پیش کریندے ہوئے لکھدن جو:

”اینہہ گالھ ء چ کئی شک کا مینی جو سرائیکی زبان دے ماہرین لسانیات تے دانشوریں اوندی گرائمر دیاں

کتاباں لکھنیاں تاں ہن (جنہیں دا ذکر مفصل طور تے پہلوں گزر چکے) پر اے کتاباں اسٹڈی اٹھدی

پڑھا کونسل دی نصابی ضرورت کوں پورا کرن سانگے ناکافی مواد دیاں حامل ہن۔ اے کتاباں ابتدائی

جماعتیں دی ضرورت کوں تاں پورا کریندین پر اعلیٰ جماعتیں دی نصابی ضرورت کیے انہیں ء چ موجود مواد

ناکافی ء۔ (۴)

جڈاں اسان سنیں امان اللہ کاظم دے اینہہ دعوے دا تجزیہ کریندے یں جو انہیں دی کتاب ”جامع سرائیکی قواعد“ کیا واقعی اے

ضرورتاں پوریاں کریندی ء تاں وت اے گالھ اسٹڈی ء سامھنے آندی ء جو انھاں دی کتاب دی حصہ صرف دی تندی ء چ درج ذیل

باب (بھانگے) موجود ہن۔

۱۔ اصطلاحاں ۲۔ حروف تہجی ۳۔ لوظ دا بیان ۴۔ اسم دا بیان ۵۔ عام ناں یا اسم ذات

۶۔ اسم جمع ۷۔ اسم صفت ۸۔ مصدر دا بیان ۹۔ مشتق دا بیان ۱۰۔ ضمیر دا بیان

۱۱۔ افعال دا بیان

سنیں امان اللہ کاظم تریہہ سالیں تیں سرکاری اسکولاں ء چ تدریسی منصب تے فائز رہ گئیں۔ سنیں ہوراں انھاں تریہہ

سالوں ء چ فارسی اُردو تے انگریزی دے مضامین تے انھاں دی گرائمر پڑھائی ء۔ انھاں دی اینہہ کتاب دا ہک وڈا وصف اے

وی ہے جو اینہہ کتاب دا لکھاری تریہہ سالوں تیں عملی طور تے گرائمر ای پڑھیندا رہ گئے۔ انھاں دے بقول انھاں کوں اینہہ کتاب

دی ترتیب تے لکھت تے کم از کم ۲۸ سال لگ گئیں۔

انہیں دی اینہہ کتاب دی پہلی خوب صورتی تاں اے ہے جو انھاں سرائیکی زبان دی گرائمر ء چ ورتیاں وچن آلیاں

اصطلاحاں تے ہک مکمل باب تحریر کیے۔ سرائیکی حروف تہجی تے گالھ مہاڑ وی کہتی ہنیں تے انہیں دی تاریخ وی لکھ چھوڑی ہنیں۔

لوظ دے بیان ء چ لوظ دیاں ساریاں حالتاں بیان کیتیاں گئیں۔ اسم دے بیان تے انھاں دا کم منفرد وی ہے تے زندہ رہن آلا

وی۔ انہیں اسم دی تعریف دے نال نال اوندی ایں وضاحت کیتی ء جو قاری پڑھ کر نیں حیران تھی ویندے جو انھاں دا ذہن اوندی

وسعت کو اپنے احاطہ تحریر و جگہن آئے۔

سین ہوراں عام ناں (اسم ذات) اسم جمع تے اسم صفت تے انجوانج بھانگے (باب Chapter) تحریر کیتین۔ ”اسم ضمیر دا جملے سازی و جگہ کر دار“ دے عنوان نال تحریر کریندیں ہوئیں لکھدن جو:

”اسم ضمیر (PRONOUN) جنس تے تعداد و ج ہمیشاں اونہ اسم دے مطابق آندے جیندے کیتے او استعمال کیتا گیا ہووے۔ تعظیم دے طور تے بھانویں جو اسم واحد ہووے پر اوندی جاتے استعمال تھیون آلی ضمیر جمع آندی۔ تے کڈ ہیں کڈ نہیں لوظ ”آپنا“ کہیں خصوصیت کیتے استعمال تھیندے۔ مثال دے طور تے آپنی اگلی و ج کتاوی شینہ ہوندے۔ آپنی پووی پرائی و سری وغیرہ وغیرہ۔

امان اللہ کاظم دی کتاب دیاں ایھے خوبیاں انھاں کوں ہک ممتاز ”گرائمرن“ بنیدین تے انھاں کوں اپنے توں پہلے تے اپنے معاصر گرائمرن و ج نمایاں مقام عطا کریندین۔ امیدتاں اے ہے جو انھاں دی کتاب ”جامع سرانیکسی قواعد حصہ صرف“ سرانیکسی گرائمر دے حصہ صرف دیاں ساریاں کمیاں پوریاں کر لسی تے یونیورسٹی تے کالج دے نصاب دا حصہ بنسی کیوں جو اے کتاب ملتان یونیورسٹی دے منظور شدہ نصاب دے عین مطابق و۔

سچی گلھرتاں اے ہے جو ایھو جھیں کتاب لکھن تے انسان دی زندگی خرچ تھی ویندی و۔ میکوں ہوں زیادہ خوشی تھیوے ہا جے کراساڈے وسیب دی یونیورسٹی (جیں اے کتاب لکھوائی و) دا شعبہ سرانیکسی اینہہ جامع تے منفرد کتاب کوں شائع کرن دا شرف حاصل کرے ہا۔ پر اے اپنے اپنے نصیب تے قدرت دے وڈارے ہن او جیکوں چہوے ایھو جھیں لا جواب کم کیتے منتخب کر گھنے۔ میں امید کرینداں جو ”سرانیکسی گرائمر تے تھنیل ایھو جھیاں وڈا کم صدیں تیں زندہ رہسی تے اے کتاب سرانیکسی گرائمر دی ہک بنیادی کتاب دے نال نال اعلیٰ ترین کتاب وی ثابت تھسی۔

پروفیسر ڈاکٹر گل عباس اعوان

پرنسپل گورنمنٹ کالج آف کامرس

کوٹ سلطان (پہ)

۱۰-۰۱-۱۵

حوالہ جات:

- ۱ زبان کا ارتقاء از: خلیل صدیقی، قلات پبلشرز کوئٹہ
- ۲ سرانیکسی زبان اتے لسانیات از: محمد اسلم رسول پوری، جھوک پبلشرز، ملتان، ص ۷۶
- ۳ ہائے مخلوطی ہائے مختلف تے ہائے ملفوظی دادرست استعمال بشمولہ رسالہ ”سوجھل سویل“ لہ۔ مدیر ڈاکٹر گل عباس اعوان، ستویں لڑی، جنوری ۲۰۱۲ء، ص ۱۳، امان اللہ کاظم

۴ دیباچہ جامع سرائیکی گرامر، قلمی از: امان اللہ کاظم

مہاگ

جے کر انسان تے انسانی زندگی دا مطالعہ کیتا ونجے تاں وت اساکوں معلوم تھیندے جو انسان آپنے پلپن کنوں گھن کر نہیں چھہرگی، جوانی پڈھپے تے وت آپنی عمر دی اخیری گھڑی تیں کہیں نہ کہیں صورت ءچ زبان دا استعمال کریندے۔ ہال کوں جڈاں دی کجھ کھانوں، پیون یا کہیں ہی شے دی حاجت تھیندی ءتاں وت اوہول کر نہیں یا اونویں آپنا دلی مطلب بیان نہیں کر سگدا جیویں جو وڈے آدمی کر سگدن پر اے گالھ ضرور ءجو او آپنیں تیں ہاہیں کوں مختلف طریقہ تیں نال پھنکا پھنکا کر نہیں تے یا وت آپنی زبان کنوں غوں غاں دیاں او ازں کڈھ کر نہیں آپنے نیڑے تیرے پٹھے آپنے آپنیں کوں آپنے پاسے توجہ ڈ ویندے تے او آپنیں مختلف حاجتیں کوں ظاہر کرن سانگے مختلف قسم دے اشارے کریندے جہڑے جو فقط اوندے پیو ما ای سمجھ سگدن انھیں کوں پتہ لگ ویندے جو انھیں دے ہال کوں کہڑی شے دی ضرورت ء۔

ہال جڈاں کجھ کجھ وڈا تھی آندے تاں وت او آپنے آسے پاسے نہیں ہونیں مختلف شیں کوں آپنی سمجھ دے مطابق آپناں کئی نہ کئی نال ڈے ڈیندے۔ اوندے گھر آ لے اوندے انھیں مہمل قسم دے لوٹیں کوں سمجھ گھندن جو انھیں دا ہال کیا آ کھن چھندے تے اوکوں کہڑی شے دی ضرورت ء۔ اوندی او ضرورت پوری کر ڈیندن۔ ہال جیویں جیویں وڈا تھیندا اویندا ہوندے اوندے مہمل بے تگے تے بے پچھے لوٹ مختلف شیں دے نانویں ءچ تبدیل تھیون لگ پوندن جہڑے جو اوندے آسوں پاسوں و سن آ لیں لوکیں دی زبان ءچ ورتے ویندے پئے ہوندن۔

جے کر انسان غور کروں تاں وت اے گالھ نشا برتھی کرائیں اساڈے سامھنے آ ویندی ء جو جیویں انسان وڈا تھیندا اویندا ہوندے اوندے جسمانی انگلیں (اعضاء) دے ودھارے دے نال نال اوندی وٹنی تے فکری استعداد تے اوندی زبان دی پکاوت ءچ وی ودھارا تھیندا اویندا ہوندے تے او آپنے آسے پاسے وسندے لوکیں وانگوں بولن دا ڈھنگ وی سکھدا اویندا ہوندے۔ سچ تاں اے ہے جو جیویں اوندے وسیب دا ہر انسان آپنی زبان دے ذریعے تے آپنی سوچ سمجھ دے مطابق آپنے رد عمل دا اظہار پینا کریندا ہوندے وڈا تھیندا ہال وی او ہے لوٹ بولن دی کوشش کریندے جہڑے جو اوندے وٹنی فکری تے علمی معیار دے مطابق

ہوندا۔ اے وی ہک حقیقت ء جو ہر انسان آپنے چودھاروں وسنڈڑ لوکیں نال اوہا زبان بلبندے جہڑی جو اوندے وکھن اوندے پیشے یا اوندے طبقے نال تعلق رکھیندا۔ مثال دے طور تے جے کرکئی شخص ان پڑھ ء تاں و ت او پڑھے لکھے لوکیں وانگوں گالھ مہاڑنھیں کر سگدا۔ ہک ادیب یا دانشور دے گالھ مہاڑ کرن دا انداز ہک سائنس دان دے گالھ مہاڑ کرن دے انداز کنوں وکھرا ہوندے۔

اساں عام طور تے رات ڈینہہ ہک ڈ وجھے نال گالھ مہاڑ کرن ء چ چٹے ر ہندے ہیں، او گالھ مہاڑ کاروباری وی تھی سگدی ء دوستانہ رنگ ء چ کھل مذاق تے ہٹ کڑاک وی تھی سگدی ء جھیرے جھٹے یا مقدمے بازی دے متعلق وی تھی سگدی ء۔ بہر حال اساڈی زندگی دا ہک وڈ حصہ گالھیں گالھیں ء چ ای گزرویندے پراساں اے سوچن دی تکلیف وی گوارا نسیے کریندے جو اساں اتنیاں ساریاں گالھیں کتھوں سکھ آئے ہیں تے انھیں گالھیں ء چ ورتے گئے بے شمار لوظ کتھوں گول گھن آئے ہیں۔ اینہہ سوال دا فقط سوکھا جھنیاں جواب اے ہے جو اساں اے ساریاں گالھیں آپنیں وڈ کنیں کنوں سکھنے سے تے لوٹیں دا اے ہوں وڈ اذخیرہ اسا کوں آپنیں رل وسدیں کنوں حاصل تھئے۔ اے گالھ وی سچ ء جو اساڈے وڈ کنیں اے گالھیں آپنیں وڈ کنیں کنوں تے اٹھاں آپنے وڈ کنیں کنوں سُن سُن کرین سکھیں۔ گالھیں سکھن تے کرن دا اے سلسلہ خد اچانے کتھوں شروع تھئے۔ اے وی سچ ء جو وقت گزرن دے نال نال اساڈے لکھ ڈھیر سارے لوظ جمع تھیندے اگن تے لکھیندے وی اگن۔ ہک وقت اٹھو جھنیاں وی باجو انسان کو لھوں نہ تاں لوٹیں دا ایڈا وڈ اذخیرہ موجود ہاتے نہ ای او کوں لکھن دا ڈھنگ آندا ہا۔ ہس انسان آپنی جھ تے تھوڈیوں گول فقط آپنے مطلب دے اظہار کیجے استعمال کریندا ہا۔

اللہ تبارک و تعالیٰ تمامی انسانیں کوں تے بعض حیوانیں کوں اٹھو جھنیں خوبی عطا فرمائی ء جو او آپنے احساسات جذبات تے خیالات آپنی زبان یا آپنے وجود دے بعض حصیں دیں اشاریں دے وسیلے نال آپنے ڈ وجھے ہم جنسیں تیں ظاہر کر سگدن پر حیوانیں تے پکھنیں دے اشاریں کنوں انسانیں دے اشارے یا انھیں دی زبان زیادہ واضح، سمجھی و نجن آلی تے با معنی ہوندی ء۔ انسان آپنیں خواہشیں تے آپنے مافی الضمیر کوں اشارتیں دے مختلف انداز یا گالھ مہاڑ دے مختلف طریقہ تیں نال ڈ وجھے انسانیں تیں کھیندے۔ اے گالھ مہاڑ زبانی کلامی وی ہوندی ء تے لکھت ء چ وی گھن آئی ویندی ء۔ انسان ایں طرحاں اپناں تہذیبی ثقافتی مذہبی معاشرتی تے عمرانی ورثہ آپنیں آون آ لیں نسلیں تیں پچاون داسائیو کریندے۔ ہس اے گالھ نشا برتھی کرین سا مھنے آگئی ء جو انسان جہڑے ذریعے نال آپنے احساسات جذبات، تصورات، خیالات تے مطلب ڈ وجھے انسانیں تیں پچاون داکم گھندے او کوں ماہرین لسانیات اصطلاحاً زبان دانوں ڈیندے۔

اے گالھ وی یاد رکھن آلی ء جو لوظ ”زبان“ تے ”ہولی“ دے وچکار فرق پاتا ویندے۔ اے نکتہ وی سمجھن دے لائق تے جو ”ہولی“ دا لوظ ہوں ای محدود معنیاں ء چ ورتیا ویندے جڈاں جو لوظ ”زبان“ دے معنیاں ء چ ہوں وسعت پاتی ویندی ء۔ ”ہولی“ ہک چھوٹے جھن تے محدود علاقے ء چ ہولی و نجن آلی زبان ہوندی ء جہڑی جو لکھت پڑھت ء چ نھیں آندی یعنی اے زبان اپنا نثری یا نظمی ادب نھیں رکھیندی۔ پر ”زبان“ ہک وسیع خطہ زمین تے ہولی و نجن آلی زبان ہوندی ء تے اینکوں باقاعدہ

گرامر دے اصولیں دے مطابق لکھت پڑھت ۽ چ گھن آیا ویندے ۽ جھ لوظیں ۽ چ اُونہ زبان دے شاعر ادیب دانشور آپنے احساسات، جذبات، تصوّرات تے خیالات نظم یا نثر دی صورت ۽ چ آپنے ہم زبان لوکیں تیں پھسیندن۔ جہڑیاں زبانوں باقاعدہ آپنا ادبی سرمایہ لکھت پڑھت دی صورت ۽ چ آپنیں آون آئیں نسلیں تیں پچاون داسائیو کریندیں اوزبانوں ہمیشاں حیوت (زندہ) رہندیں۔ اِھو جھنیاں زبانوں کڈنیں وی نہیں مردیاں، جڈاں جو چھوٹیاں چھوٹیاں زبانوں ”یعنی بولیاں“ جہڑیاں جو نہ تاں لکھت پڑھت ۽ چ آندین تے نہ ای آپنا کئی ادبی ورثہ رکھیندیں، اِھو جھنیاں زبانوں ”یعنی بولیاں“ مرویندیں تے وت انھیں داگئی ناں نشان نہیں ملدا۔

انسان کوں حیوانِ ناطق (بولن والا حیوان) آکھیا ویندے کیوں جو او آپنی زبان دے وسیلے نال آپنے احساسات، جذبات، تصوّرات تے خیالات کوں ظاہر کرن تے انھیں کوں ۽ جھ انسانیں تیں پچاون دی قوت رکھیندے۔ اِھو ای اخصوصیت ۽ جہڑی جو انسان کوں باقی مخلوقات کوں ممتاز کریندی ۽ حیوان تو نہیں جو کپڈے ذہن تے فطین کیوں نہ ہوون یا او آپنی ذہانت دے تران تے کتنے ای ترقی یافتہ کیوں نہ تھی وچن پر اوبولن دی خصوصیت کوں بہر طور محروم ای رہندے۔ ۽ جھ پاسے جاہل کوں جاہل تے وحشی کوں وحشی انسان وی بولن دی خصوصیت کوں محروم نہیں ہوندا۔

زبان کیوں جو انسانی خیالات، احساسات تے جذبات دے اظہار دا ذریعہ، اسنہہ گالھوں نت ئیں لوظیں دا پیدا تھیون کئی تعجب دی گالھہ کاہنی۔ زبانوں حیویں حیویں اقتصادی، معاشی، مذہبی یا روحانی لحاظ نال ترقی دیاں منزلاں طے پیاں کریندیں، تیویں تیویں انھیں وچ وسعت پیدا تھیندی ویندی ۽۔ اے گالھہ وی ہے جو زبانیں وچ گٹ وٹ، بھن تر وڑ، چھانگ چھنڈک تے ودھا گھٹا دا عمل وی جاری رہندے۔ علمائے کرام، دانشور، ادیب تے شاعر حضرات جتھوں تو نہیں آپنیں ضرورتیں کوں پورا کرن سائے نویاں نویاں اصطلاحاں تے لوڑ گھڑیندے رہ ویندن، اُتھاں عام لوک وی آپنے لسانی اصولیں دے وچکار رہندیں ہوئیں غیر شعوری طور تے لوظیں دی بھن تر وڑ کریندے رہ ویندن۔ تہوں تاں ڈاکٹر مولوی عبدالحق آپنی کتاب قواعد اردو دے صفحہ ۹ تے لکھن جو:

”زبان نہ تاں کہیں دی ایجاد ۽ تے نہ ای اینکوں کئی ایجاد کر سگدے جہڑے اصول دے مطابق وچ کوں پونبل پھدی ۽ پتر نکلدن، شاخاں پھلدن، پھلدن تے پھلدن یا ۽ جھ لوظیں وچ نکا جھنیاں پونجا جھنگ و ن بن ویندے بالکل اتنی اصول دے مطابق زبان پیدا تھیندی ۽ ودھدی ۽ تے پھلدی پھلدی ۽“۔ (ترجمہ)۔

جناب ڈاکٹر غلام مصطفیٰ صاحب آپنی کتاب ”فارسی پر اردو کا اثر“ دے صفحہ نمبر ۵ تے لکھن جو:

”اے کہو جھنیں عجیب گالھہ ۽ جو زبان آپنی ہوندیں ہوئیں وی محض آپنے کیتی نہیں ہوندی بلکہ اے ۽ جھنیں کیتے ہوندی ۽۔ او ہمیشاں غیریں دی محتاج ہوندی ۽۔ اینکوں بولن آ لے کوں ودھیک سنن آ لے دی ضرورت ہوندی ۽ نہ تاں اے ہک پاگل دی بگ بگ کوں زیادہ وقعت نہیں رکھدی جہڑا

جو آپ خوردالیندا وی پٹھے تے آپ ای آپ سنداوی پٹھے۔ (ترجمہ)

اے گالھ یاد رکھن آلی ء جو زبان دا حقیقی مطلب اے ہے جو کہیں ایجھو جھنیں جذبے دا اظہار کرن جیندے کیتے کہیں آواز دا ہونو ضروری کا کہنی ہوندا جیویں جو ہتھ اُکھ یا چہرے دی لہی چاڑھی یا جسم دے کہیں ہئے حصے نال شارتیں دے ذریعے آپنے تاثرات، خیالات، جذبات یا احساسات دا اظہار کرن۔ مختصر اے جو زبان داسارا دار و مدار شارتیں ڈیون آ لے یا یون آ لے تے تھیں ہوندا بلکہ اے ڈیکھن آ لے یا سُنن آ لے تے وی ہوندے۔

سچ تاں اے ہے جو زبان ہک وَہی (یعنی قدرت دے طرفوں عطا کیتا گیا) عطیہ ء۔ انسان آجنی لمبی تاریخ ءچ جو کجھ کمتے اوندی ساری کمت وچوں سب توں زیادہ قیمتی شے زبان ء۔ جے کر زبان کول انسان داسب تو قیمتی کارنامہ آ کھیا ونجے تاں اے بے جانہ ہوسی۔ انسان دی کھپے دی (یعنی انفرادی) زندگی ہووے یا کہ وسیبی (اجتماعی) زبان اوندی ایجھو جھنیں ضرورت بن گئی ء جو جیندے ہا جھ اوزنگی گزارن دا تصوّہ روی نھیں کر سگدا۔ اے زبان ای ہے جیندی وجہ کنوں انسان کول حیوان ناطق (یعنی پولن آلا حیوان) آ کھینا ویندے۔ ایجھا زبان ای ہے جہڑی جو انسان کول ڈوجھی حیوت (زندہ) مخلوق کنوں ممتاز (وکھ) کریندی ء سچ تاں اے ہے جو انسان دے سارے وسیبی رشتے زبان دے ذریعے ای مضبوط تے مستحکم تھیندے۔ لہذا انسان دے سارے تہذیبی وسیبی ثقافتی، اخلاقی، روحانی، ذہنی تے علمی رشتے زبان دے ای احسان مند ہن۔

جھتوں تیں زبان دی شروعات دا تعلق ء ایندے متعلق ڈو قسم دے نظریے پاتے ویندن۔ ہک نظریہ ماہرین بشریات، ماہرین آثار قدیمہ تے علم الانسان دے ماہرین دے تحقیقی نظریات تے مشتمل ء جڈاں جوڈوجھا نظریہ اسلامی نقطہ نظر دا حامل ء۔ اے ڈوہیں نظریے ہک ہئے کنوں انجوانج تے وکھو وکھ ہن۔ ماہرین بشریات تے علم الانسان دے ماہرین نظریہ ارتقاء (Evolution) دے قائل ہن یعنی اینہہ نظریے دے مطابق اہو کا انسان آپنی تخلیق (جیویں جو قرآن پاک ءچ وڈی وضاحت نال بیان کرڈتی گئی ء) دے ذریعے پیدا نھیں کیتا گیا بلکہ دُنیا ءچ ہوں ساریاں پوٹیاں چڑھ چڑھ کرئیں اہو کی شکل تیں پہنتے۔ انھیں دے مطابق انسان شروع شروع ءچ مختلف جمادات (یعنی اوشیں جنھیں ءچ کہیں حرکت تے ودھک دی قوت نہ پاتی ونجے) تے نباتات (جنھیں ءچ بوٹے پوٹیاں تے وَن وغیرہ شامل ہن) دی شکل اختیار کیتی تے وت کروڑاں سال بعد اور درجہ بدرجہ ترقی کریندا ہویا اینہہ مقام تے پہنتے۔ اُونہہ پہلوں پہلوں پانی آلی حکم (یعنی لیونہ یا Leech) دی شکل اختیار کیتی تے وت ہوں وڈی مدت دے بعد حیوانیں دے چھوٹے وڈے درجیں کنوں لنگھدیں لنگھدیں اہو کی شکل تیں پہنتے۔

(قص القرآن، مؤلف حفیظ الرحمن سیوہاروی، صفحہ ۱۲۱)۔

علم اللسان دے ماہرین دیں تحقیقیں دے مطابق دنیا دا قدیم ترین انسان (جہڑا جو گھٹ ودھ سٹھ ہزار سال ق۔م۔ وچ منظر عام تے آیا) ڈو قسم دیاں زبانناں پلیندا ہا جیندے وچوں ہکڑی سامی زبان تے ڈوجھی ارامی زبان ہی۔ بعض ماہرین دے مطابق پلینڈ انسان دی ہک زبان سمیری یا اکادی وی ہی۔ سامی یا ارامی زبان دے متعلق آ کھینا ویندے جو اے زبان حضرت نوح علیہ السلام دے زمانے وچ پو لی ویندی ہی۔ طوفان نوح ﷺ دے بعد فقط انھیں دی اولاد وچوں ای انسانی نسلاں اگوں تے ودھیں

تے انھیں مختلف علاقہ میں وچ رہائش اختیار کیتی ء۔ وقت گزرن دے نال نال انھیں نسلیں دا آچنی بنیادی زبان سامی یا آرامی نال گئی گا نڈھا باقی نہ رہیا تے ایں طرحاں نویں نویں زبانیں جنم گھدا۔

قدیم محققین اے فرض کر گھدے جو انسان کائنات وچ آچنے جیون دی شروعات گونگے تے ڈورے پن کنوں کیتی ء یعنی شروع شروع وچ اونہ تاں بولن دی صلاحیت رکھیندا ہاتے نہ ای سُنن دی۔ توئیں جو او فطری طور تے بولن تے سُنن دی خواہش ضرور رکھیندا ہاتے اوکوں ضرورت وی ہئی پر او ندے رب اوکوں پلیند ژ زبان عطا نہ کیتی ہئی۔ زبان (جھ) رکھن دے باوجود وی او ڈوجھی مخلوق (جیوانیں وغیرہ) وانگوں گنگد ام ہا۔ اوکھیں سالیں تیں آچنے ہم جنسیں نال شارتیں شارتیں نال گالھیں کریندا ہا۔ پر قرآن پاک اسا کوں واضح طور تے ڈسیندے جو انہہ کائنات دے رب آچنی کائنات دی شروعات کتاب دے علم تے رسالت کنوں کیتی ء۔ پیغمبر نور دے سنہرے ہوندن تے نور داتھو علم ہا جیوں ممکن ای کا کینی۔ ایویں ای علم کتاب ہا جیوں حاصل نھیں کیتا ونج سگدا، پس انہہ گالھ وچ گئی وی شک کا کینی جو انہہ کائنات وچ انسان پورے شعور پوری سمجھ چارتے زبان و بیان دی اعلیٰ ترین صلاحیت نال ای اکھ کھولی ء۔

اے ہک مسلمہ حقیقت ء تے انہہ حقیقت کنوں گئی مفروی کا کینی جو پروردگار ہست و بود آچنی سوہنی } یعنی فرمان الہی ء جو لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ط اسماں بلاشک انسان کوں بہترین اندازے تے بنائے (سورۃ التین ۴/۱۹۵) لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ..... خَلَقْنَا تَفْصِيلاً ط بلاشک اسماں آدم ﷺ دی نسل کوں ساری کائنات تے بزرگی تے برتری بخشی تے اسماں اوکوں خشکی تے دریا وچ سواری ڈتی تے اسماں اوکوں پاکیزہ شہیں کنوں رزق ڈتا تے اسماں اوکوں آچنی ہوں ساری مخلوق تے وڈائی تے فضیلت عطا کیتی (سورۃ بنی اسرائیل ۷۰/۱) اِنْسِيْ جَاعِلٍ فِى الْاَرْضِ خَلِيْفَةً ط میں زمین تے (آدم ﷺ کوں) آپنا خلیفہ بناون آلاں۔ (سورۃ البقرہ ۳۰/۱۲) اللہ تبارک و تعالیٰ آچنی اعلیٰ مخلوق (انسان) کوں زبان ناطق (بولن آلی زبان) وی ڈتی ء اوکوں عقل تے شعور دی دولت کنوں وی مالا مال کیتے جیندے تران تے اونہہ آچنے آپ کوں دنیا دیں تمام مخلوقیں کنوں اشرف المخلوق ہونن منوائے۔ رب العالمین آچنے سچے تے ابدی کلام وچ فرمائے جو خَلَقَ الْإِنْسَانَ ط عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ط خداے رحمن انسان کوں پیدا کیتے (تے وت) اوکوں بولن سکھائیس (سورۃ الرحمن: ۳۶) اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ط (سورۃ العلق: ۱) پڑھ آچنے رب دے ناں نال جنیں ساریں انسانیں کوں) پیدا کیتے۔ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ط عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ط (سورۃ العلق: ۵)۔ اوہو ای ہے جنیں (انسان کوں) سکھائے قلم نال انسان جو اونہہ جاندا ہا۔ انھیں ترے قطعات قرآن وچ ترے گالھیں نشا بر کیتیاں اگین، تاں جو انسان دی پوری حقیقت کھل کر نہیں سامھنے آونے۔ پہلی تاں اے گالھ جو انسان احمدیں نہ تاں گونگا ہاتے نہ ای ڈورا ہا۔ بلکہ اوکوں پہلے ڈینہہ کنوں ای آچنے مافی الضمیر دے اظہار کیتے زبان ناطق عطا فرمائی گئی ہئی۔ ڈوجھی اے گالھ جو انسان کوں پڑھن دا حکم ڈتا گئے (توئیں جو اے انہہ آیت کریمہ وچ پڑھن دا حکم سرور کائنات ﷺ کوں ڈتا گئے پر قرآنی اسلوب بیان دے مطابق اے حکم تمام انسانیں تے لاگو تھیندے)۔ ترے کجھی اے گالھ جو اللہ تبارک و تعالیٰ انسان کوں قلم دے ذریعے لکھن سکھائے۔ جے کر انھیں آیات قرآنی کوں ہک ہنے نال جوڑ کے پڑھیا ونجے تاں وت اے گالھ ہنر کے سامھنے آویندی ء جو بولن

کہتے زبان ناطق پڑھن کہتے لکھت تے لکھت کہتے قلم دے ہون کون ضروری قرار ڈتا گئے۔ اے ترے صفتاں ہک ہئے نال لازم تے ملزوم دی حیثیت رکھیندین۔ بس ہن اساکوں اے آکھن ءچ گئی ڈچک محسوس نہیں تھیندی جو پاک پروردگار آپنی سوہنی تے من موہنی مخلوق (انسان) کوں اوہر شے عطا کرڈتی ءجیندے نال اوندی شخصیت دے سارے پہلو کھل کرئیں دنیا دے سامنے آگین۔ انھیں نعمتیں کنوں علاوہ زبان ناطق قوت تحریر تے آلہ تحریر (قلم) اللہ تعالیٰ دیاں خاص نعمتاں ہن جہڑیاں جو حفظ انسان کوں بخشیاں گین۔ اے نعمتاں انسان کنوں علاوہ کہیں ہی مخلوق کوں عطا نہیں کیتیاں گیناں۔ ایسے نعمتاں ای ہن جیندے پسوں (یا پسوایں) انسان اشرف المخلوق ہون دا رتبہ پاتے۔ سچ تاں اے ہے جو کلام الہی ماہرین بشریات ماہرین آثار قدیمہ تے علم الانسان دے ماہرین دے سارے نظرئیں تے انھیں دیں سارئیں تحقیقیں دامگوٹھب کے رکھ ڈتے۔

زبان دے متعلق تفصیلی گفتگو دے بعد ہن ڈیکھنا اے ہے جو انسان زبان دی لکھت دا پنڈھ کیوں طے کیتے۔ حروف تہجی دی ایجاد دا قصہ توئیں جو بہوں لمبا ء پراقتاں مختصر طور تے بیان کیتا ویندے۔ (ایندی مکمل تفصیل ایہہ کتاب دے ڈوجھے بھاگے ”حروف تہجی“ دے بیان ءچ ڈٹھی وچ سگدی ء)۔ مختصر اے جو ودھ گھٹ پنج ہزار سال ق۔م۔ (قبل مسیح) ءچ پہلوں اہل مصر تے بعد ءچ اہل عراق تصویری رسم الخط ایجاد کیتا یعنی او آپنی گالھ ڈوجھیں تیں پچاون کیتے چندرتارے سبھ عورت مردون تے مختلف جانوریں دیاں تصویراں بنا کرئیں لوٹیں دی گھڑت تے وُنت کریندے ہن۔ وُت ہک بہوں لمبے عرصے دے بعد ایہہ تصویری خط کون عراق دی حکمران سیری یا سومیری قوم (جیند اودور حکمرانی تقریباً ۳۵۰۰ ق۔م۔ کنوں ۲۲۰۰ ق۔م۔ تیں رہیا) ہک رسم الخط ایجاد کیتا جیکوں ”میخی رسم الخط“ داناں ڈتا ویندے۔ خط میخی دے ذریعے جہڑے حروف تہجی گھڑیے گئے او عبرانی یعنی ہیبیر و (Hebrew) زبان ءچ ہن۔ عبرانی زبان یہودیوں دی زبان (Jew's or Hebrew's Language) گئی ویندی ء۔

شام دی رہا کو قوم یعنی ارامی قوم سومیریوں دے گھڑیے ہوئے حروف تہجی کوں (جنھیں دی تعداد ”۲۲“ ہئی) دی شکل و صورت آپنی زبان دے تقاضیں دے مطابق چھی لوٹیں دے خوب صورت خول ءچ بند کرڈتا جہڑے جو اے ہن ابجد ہوز، حطی، کلمن، سعفس تے قرشت وغیرہ یعنی (ا، ب، ت، ج، ح، ذ، ز، س، ش، ص، ط، ع، ف، ق، ک، ل، م، ن، و، ہ، ی)۔ عبرانی زبان دے اے ”۲۲“ حروف تہجی عربی زبان دی صوتی ضرورت کوں پورا نہ کریندے، ایہہ گالھوں اہل عرب آپنی زبان دے مخصوص چھی صوتاں (حروف تہجی) ڈلوٹیں یعنی شخڈ تے مضطغ یعنی (ث، خ، ذ، ض، ط، ع، ۶) وچ قید کر کے حروف تہجی دی تعداد ”۲۸“ تیں پچا ڈتی۔ اہل عرب انھیں ”۲۸“ حروف تہجی کنوں علاوہ ڈوپے حروف ہمزہ (جیکوں آمزہ وی آکھیا ویندہا) تے ”لا“ دا ودھارا دی کیتا۔ ہمزہ کوں تاں حروف تہجی دی تندی ءچ شامل کر گھدا گیا پر ”لا“ کوں شامل نہ کیتا گیا۔ ایس طرحاں حروف دی تعداد ”۲۹“ تیں وچ پہنچی۔ یعنی ا، ب، ت، ج، ح، خ، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ع، غ، ف، ق، ک، ل، م، ن، و، ہ، ی) = ۲۹۔

اہل فارس آپنی صوتی ضرورت کوں پورا کرن سانگے چار حروف تہجی (پ، چ، ژ، تے گ) دا مزید ودھارا کیتا۔ لہذا فارسی زبان دے حروف تہجی دی تعداد ہمزہ کوں شامل کر کے ”۳۳“ تھی گئی۔ جہڑاں اہل عرب تے اہل فارس ہندوستان ءچ آن داخل تھئے تاں وٹ انھیں کوں ہندوستانی زباناں بھن تے پورن کیتے ہندوستانی زباناں دیاں ترے مخصوص مفرد صوتاں (ٹ، ڈ تے ژ) تے

پندرہاں ”۱۵“ مرکب صوتاں (بھ پھ تھ ٹھ جھ چھ دھ ڈھ رھ ژھ کھ گھ لھ مھ نہ) آپنے ”۳۳“ صوتیں وچ شامل کر کے حروف تہجی دی تعداد کوں ”۵۱“ تیں وئج پھجایا۔ ایویں ای ہندوستان دیں غیر آریائی زبانیں (جہڑیاں جو شمال مغربی یعنی اُٹھے پچا دھی پاسے وچ بولیاں وئجن آلیاں ڈوزباناں سندھی تے سرائیکی قابل ذکر ہن) دے مخصوص لہجے آلیاں ”۴۰“ مفرد صوتاں (ح ڈ تے گ) تے نون غنہ آمیختہ مرکب صوتاں (ح ن گ تے ٹو جیکوں علامتی طور تے سندھی تے سرائیکی ن لکھدن) شامل کر ڈتیاں گیاں۔ ایں طرحاں سرائیکی زبان دے حروف تہجی دی تعداد ”۵۸“ تھی اگئی پرسندھی حروف تہجی دی تعداد فقط ”۵۲“ تیں پہنتی کیوں جو سندھی ماہرین لسانیات چھی صوتیں (ژ رھ ژھ لھ مھ نہ) کوں حذف کر ڈتا۔ سرائیکی زبان ء وچ الف ممدوہ (آ) تے یائے مہول ”ے“ کوں شامل کرن دے بعد حروف تہجی دی تعداد ”۶۰“ تیں وئج پھنی۔ سرائیکی ماہرین لسانیات سرائیکی زبان دی صوتی ضرورت کوں پورا کرن سانگے ڈ مرکب صوتیں (وھ تے یھ) دا ودھارا کر کے سرائیکی حروف تہجی دی تعداد کوں ”۶۲“ تیں وئج پھجایا۔ ڈ حروف تہجی ہئے وی ہن (یعنی الف خفی الصوت تے یائے خفی الصوت) پراجاں تیں انھیں کوں سرائیکی حروف تہجی وچ شامل کرن دا کئی فیصلہ نھیں تھی سکیا۔ حقیقت تاں اے ہے جو انھیں ڈ حروف دے ہاجھوں سرائیکی صوتیات مکمل نہیں تھیندیاں۔ میڈی سوچ دے مطابق ہک ڈ بہنہ ضرور آسی جڈاں الف خفی الصوت تے یائے خفی الصوت کوں سرائیکی حروف تہجی وچ شامل کرن دے بغیر کئی چارہ نہ رہسی۔ الف خفی الصوت کوں علامتی طور تے (ء) تے یائے خفی الصوت کوں (v) لکھنا وئجناں چاہیدے۔ ہن اتھاں اینہہ گالھ داننارا کرنا باقی ء جو وادی سندھ دیاں کہڑیاں کہڑیاں زبانان قدیم زبانان گئیاں ویندین۔ کون ہے جہڑا جو اینہہ کائنات وچ پائیں وئجن آئیں انھیں کون اوڈھر حقیقتیں کوں مکمل طور تے جانن دا دعویٰ کر سکے؟ اینہہ زمین تے کتنے زمانے گزر گئیں تے انھیں ان منئے تے ان گنئے زمانیں وچ کیا کجھ وجود ء وچ آئے تے کیا کجھ مٹ گئے کون جانندے؟ جڈاں کہڑیہیں کتھنیں گروی زمین ہی ہن اتھاں سمندر پھیلاں پاتی کھردن تے جتھاں کتھنیں سمندر ہن اتھاں گروا پوٹھا سر کڈھی کھڑے۔ جتھاں باغ بنوچے آپنیاں بہاراں کھڑے ڈ کھیندے ہن اہ اتھاں ریت دے سمندر ٹھاٹھاں کھڑے مریندن۔ تے جتھاں کڈ ہیں ریت دے ان کھٹ ہئے آسمان نال گالھیں کریندے ہن اہ اتھاں تاج محل لال قلعے تے شالامار باغ آچنی بہار کھڑے ڈ کھیندن تے وکوونک دی ساول آپنارنگ تھی کھڑی ء۔ ایویں ای زبانیں دے متعلق آکھیا وئج سکدے جو اینہہ دھرتی تے کتنیاں زبانان جائیاں جمن تے کتنیاں آپنے وجود کوں وی ہتھ دھو پٹھنیں۔

ملتان تے سندھ دا علاقہ جیکوں سنواں سدھا ”وادی سندھ“ داناں ڈتا ویندے آچنی قدامت دے لحاظ نال کہیں تلی واٹویں قصے داحتاج کا یعنی۔ دھرتی دے علم دے جانو آہن جو بہوں ای قدیم زمانے ء وچ اُٹھے ہندوستان دا بہوں سارا حصہ سمندری پانی دے چک ء وچ ہا۔ خوفناک بھونیں انہیں دی وجہ کوں سمندر آچنی جاء چھوڑ ڈتی تے وت زمین سر کڈھ کر نیں آپنے وجود دا احساس ڈواون لگی۔ ایویں ای سندھ دی دھرتی کوں سمندر پر و بھرا تھیندا گیا تے آپنے پچھوں ریت دا ہک ان کھٹ پٹ چھڑیندا گیا۔ ریت دے اینہہ ساول توں محروم پوٹھے کوں پہلوں وساوان آ لے لوک کون ہن تے انھیں دی زبان کیا ہی تاریخ اساکوں کجھ نہیں ڈسیندی کیوں جو اے زمانہ تاریخ کوں بہوں پہلوں دا زمانہ ء۔ پر ماہرین آثار قدیمہ جدید ترین آثار یاتی تحقیقات وچ

اینہہ نتیجے تے پہنن جو وادی سندھ دی مشہور تہذیب چولستان (وادی ہاکڑہ) وچوں شروع تھی ء اتے اتھوں دے ابتدائی واسی ای وادی سندھ دی اصل تہذیب دے بانی ہن۔ (جنوبی پنجاب کے آثار قدیمہ از ابن حنیف ریسرچ سنٹر بی۔ ایڈ۔ ملتان ص ۱۴)

بہر حال اینہہ بارے پورے یقین نال نھیں آکھیا وچ سگدا کیوں جو آثار یاتی حوالے نال حالی تیں گئی پکی گالھ سامھنے نھیں آئی۔ پر اے گالھ کہیں حد تیں ضرور درست ء جو انسانیں دا پہلا سفر سٹھ کنوں پنجاہ ہزار سال ق۔ م۔ افریقہ کنوں شروع تھیا تے چالیہہ ہزار سال ق۔ م۔ وچ آسٹریلیا وچ مگنیا۔ اے سفر جنوبی ایشیا دے ساحلی علاقیں دے نال جاری رہیا تے اے افریقی انھیں ساریں علاقیں وچ آباد تھیندے رہیے۔ ڈوجھ انسانیں سفر گھٹ ودھ اٹھا رہاں ہزار سال ق۔ م۔ کنوں شروع تھیا اتے وادی سندھ تیں آن ختم تھیا۔ ایھے افریقی لوک ہن جنھیں وادی سندھ دے وسنڈر آلوکیں تے ہزاراں سال حکومت کیتی تے وادی سندھ کوں جنت نظیر بنا ڈتا۔ (سرائیکی زبان اتے لسانیات از: محمد اسلم رسول پوری ص ۱۵)

جنھیں لوکیں وادی سندھ دے ریتلے علاقے کوں وسایا او قدیم لوک کولیں سنھتالیں تے بھیلیں دے ڈاڈے بابے ہن۔ اونہہ زمانے وچ کیوں جو ہندوستان دے ساحلی علاقے افریقہ سیلون تے آسٹریلیا نال خشکی دے رستے گنڈھئیے ہوئے ہن اینہہ گالھوں کول سنھتال تے بھیل وادی سندھ دے ہک وڈے علاقے تے قابض تھی گئے۔ انھیں قبائل کوں منڈا قبائل دا ناں ڈتا ویندے۔ انھیں دی زبان ”کولیرین Kolarian“ دے ناں نال مشہور ء۔ اینہہ زبان کوں منڈا قبائل دی مناسبت نال (منڈاری Mundari) دی آکھیا ویندے۔ انھیں زبانیں وچ وادی سندھ دے قدیمی لوکیں دی زبان دے بے شمار لوظ پاتے ویندن۔ (سندھی ہولی جی تاریخ، بھیرول مہر چنداؤ وانی ص ۱۰۱۱)

اے ہک مسلمہ حقیقت ء جو سرائیکی اتے منڈاری زبان وچ بے شمار پوٹھنیں لوظ ہن جہڑے جو اینہہ گالھ دا واضح ثبوت ہن جو کولیں سنھتالیں تے بھیلیں دے آون توں پہلوں وادی سندھ دے قدیم و سنیکیں دی زبان سرائیکی ہئی (اے گالھ یاد رہوے جو اونہہ قدیمی زمانے وچ سندھی تے سرائیکی ہر گانہ زبان ہوندی ہئی)۔ (سرائیکی زبان اتے لسانیات از: محمد اسلم رسول پوری ص ۱۷)

بس نتارا اے تھیا جو افریقہ تے آسٹریلیا کنوں آون آ لئیں قومیں (کول سنھتال تے بھیل) دا وادی سندھ وچ قدم رکھن دا زمانہ ۸۰۰۰ ہزار سال ق۔ م۔ کنوں وی بہوں پہلوں دا ہے۔ اے زمانہ کیوں جو تاریخ کنوں بہوں پہلوں دا زمانہ ء اینہہ گالھوں اینہہ زمانے دے متعلق ٹھیک ٹھیک رائے قائم نھیں کیتی وچ سگدی۔ پر اے گالھ پورے وثوق نال آکھی وچ سگدی س ء جو کولیں سنھتالیں تے بھیلیں دا وادی سندھ وچ قدم رکھن دا زمانہ دراوڑیں (Dravidians) کنوں ڈھیر پہلوں دا زمانہ ء۔ پر اے گالھ ٹھیک ٹھیک نھیں آکھی وچ سگدی جو منڈا قبائل (کول سنھتال تے بھیل) دی آمد توں پہلوں وادی سندھ دے وسنڈر لوکیں دی زبان کہڑی ہئی اینہہ گالھ تے وقت دی ڈھیر ساری دھوڑ حم چکی ء اینکو نشا بر کرن وسوں باہر ہے۔ پر اسان ضرور جانندے ہیں جو لگ بھگ پنج ہزار سال ق۔ م۔ وچ دراوڑ قوم بھیرہ روم کنوں سفر کر بندی ہوئی بابل نینوا تے بصرہ وغیرہ کوں لٹزی بندی ہوئی وادی سندھ وچ آ وڑی۔ بھیرہ روم کنوں وادی سندھ تیں چھد تیں چھد تیں اینہہ قوم کوں ہزار سال لگ گئے۔ دراوڑیں دے بعد ودھ گھٹ ڈ ہزار سال بعد بابل تے نینوا دی رہا کو قوم سمیری آئی تے وت انھیں دے پچھوں تقریباً ڈھ ہزار سال بعد آریا قوم آئی۔ اے

آکھن بالکل درست ء جو منڈا قبائل، دراوڑ، سمیری تے آریا دے آون کنوں پہلوں وادی سندھ دیاں رہا کو قوماں گونگیاں تے ڈوریاں نہ ہن بلکہ انھیں قومیں دی گئی نہ کئی زبان ضرور ہئی۔ فاتح قومیں (منڈا قبائل، دراوڑ، سمیری سے آریا) دیں زبانیں وچ سرائیکی تے سندھی دے بے شمار لوٹیں دی ملاوٹ اے نشا بر کریندی ء جو وادی سندھ دے قدیم رہا کو لوکیں دی زبان سرائیکی یا سندھی ہئی (یاد رہوے جو اونہہ دور ء وچ سرائیکی تے سندھی ہکا زبان ہئی)

اساں اے وی ڈہدے ہیں جو منڈا قبائل، دراوڑیں، سمیریں تے آریا ویں کنوں علاوہ کجھ ڈو جھیاں قوماں جنھیں دا تعلق قوم ہونال ہا ووی تجارت دی غرض نال مختلف علاقہیں کوں آپٹئیں پیریں پٹھ لٹو بندیاں، بھڑو دیاں لڑدیاں، فارس تے بلوچستان دے رستے وادی سندھ وچ آوڑیاں۔ او قوماں جھڑیاں جو حضرت ابراہیم علیہ السلام نال عقیدت رکھیندیاں ہن تے جنھیں دا تعلق قدیم آریہ قوم نال ہا مختلف مصیبتیں تے مشکلیں دے بھوگ بھگیندیاں درہ خیبر دے رستے پشاور تے جہلم وچ آ آبادھیاں۔ اے وی ہک حقیقت ء جو قوم ہو دجیکو قرآن کریم ء وچ ”ہادو“ دے ناں نال یاد کیتا گئے قدیم آریہ قوم کنوں وی ہوں پہلوں سندھ تے ملتان دے علاقہیں وچ آباد ہئی۔ انہہ قوم دے وادی سندھ ء وچ وسو بے دازمانہ گھٹ ودھ ۲۲۵۰ ق۔ م۔ گنیا ویندے۔ اے تقریباً اوہو زمانہ ء جڈاں جو سمیری قوم (جیکوں پامیر دی وسندڑ آریہ قوم ایران کنوں تھوھا کڈھیا ہا) ایران کنوں نکل کرئیں سندھ دریا دے کنارے کنارے آ آباد تھئی ہئی۔ انھیں لوکیں دراوڑیں دی اگھلان دی تہذیب کوں آچی نو یلکی تہذیب دے قدیم پٹھ چھاڑ ڈتا۔ ودھ گھٹ ہک ہزار سالیں تیں اے قوم سندھ دی دھرتی دے سینے تے ڈنگدی رہئی۔ تے وت ۱۵۰۰ ق۔ م۔ دے نیڑے تیرے آریہ قوم ایندرا ملکو ٹھپ ڈتا۔ بس آریہ قوم دے وادی سندھ ء وچ وڑن دے بعد وادی سندھ وی شاندار تہذیب دا خاتمہ تھی گیا۔ آون آلی فاتح قوم قدیم مقامی وسٹیکیں دی تہذیب تے زبان تے آچی تہذیب تے زبان دا لیبیل تھپ ڈتا۔ ایہا وجہ ء جو وادی سندھ ء وچ مختلف وقتیں ء وچ مختلف قومیں دے اقتدار تے انھیں دیں زبانیں دے ملاپ مقامی لوکیں دیں قدیم زبانیں (سرائیکی تے سندھی) کوں نچرا کر ڈتا۔

اساں پورے وثوق نال آکھ سگدے ہیں جو ملتان تے اُج (جھڑے جو وادی سندھ دا ہک بہوں وڈا حصہ ہن) دے قدیم رہا کو لوکیں دی زبان سرائیکی ہئی۔ اے زبان دراصل وادی سندھ دے قدیم وسٹیکیں دی زبان ہئی۔ ایہا زبان قرآن پاک ء وچ بیان کیتے گئے ”اصحاب الرس“ دی زبان ہئی۔ ایہا زبان تورات دے صحیفہ استھر دے ڈسینے ہونے ”شہ آنا یورس“ دی رعایا دی زبان ہئی۔ ایہا زبان سنسکرت پتھلی دی ڈسی ہوئی ”ابھی رس“ قوم دی زبان ہئی۔ مہا بھارت جھڑی قوم کوں ”سندوسویراس“ آکھئے ایہا زبان اونہہ قوم دی زبان ہئی۔ انہہ ناں دی نسبت نال ایہا زبان ”سووے راکی“ اکھپ جھن پئے گئی تے وت زمانے دے گزرن دے نال نال سووے راکی وگرڈ کرائیں ”سرائیکی“ بن گئی۔ ایہا زبان پچ نامہ دے بیان کیتے گئے راجہ رائے ساہرس یا سہرس دی پوری سلطنت (یعنی کشمیر توں گھن کرائیں مکران تیں) دی زبان ہئی۔ جڈاں محمد بن قاسم سیوستان دے علاقے وچ داخل تھئی ہاتاں وت مغربی پاکستان یعنی اجو کے پاکستان دی اکثریت دی زبان ایہا زبان ہئی۔

(معارف سرائیکی از: سید نور علی ضامن حسینی، ص ۱۳)

سچ تاں اے ہے جو سرائیکی زبان وادی سندھ دی ہک قدیم ترین زبان ء تے اے زبان ہک عظیم تمدن، قدیم معاشرت تے وسیع انسانی اقدار دی حامل ء۔ اے زبان لوٹیں دا اتنا وسیع ذخیرہ رکھیندی ء جہڑا جو اساڈے کہیں وی خیال کوں اسانی نال بیان کرن دی طاقت رکھدے۔ وادی سندھ ء چ اسلام دی تبلیغ دے حوالے نال جہڑیاں خدمات انجام ڈتیاں اگین انھیں کوں اسانی نال بھلایا نہیں ونج سکد ا۔ صوفیائے کرام تے اولیائے عظام سرائیکی زبان ای کوں اسلامی تعلیمات دے فروغ کیتے آپنے خیالیں دے اظہار دا ذریعہ بنائے اٹھا وجہ ء جوح تیں وادی سندھ ء چ اینہہ زبان دے وسیلے نال مسلمان ہک عظیم اکثریت ء چ موجود ہن۔ سچ تاں اے ہے جو اینہہ اکثریت دے تران تے ای برصغیر دے مسلمان آپناں ہک نو بیکلا ملک (پاکستان) حاصل کرن ء چ کامیاب تھی گئے۔

(سرائیکی رسم الخط کی مختصر تاریخ، از: محمد اسلم رسول پوری تے عمر کمال خان، ص ۴)

کتنی عجیب گالھ ء جو کجھ عرصہ پہلوں تیں سرائیکی زبان کوں ہک آریائی زبان سمجھا ویندا ہا حالانکہ اے زبان وادی سندھ دی قدیم ترین زبان ء۔ اے زبان دراوڑی تے ہڑپائی زبانیں کوں وی بہوں قدیم ء۔ سچ تاں اے ہے جو سرائیکی زبان وادی سندھ دی سب توں قدیم تے پہلی زبان ء جہڑی جو اتھاں بولی ویندی ہی۔ اے کڈا ہیں وی نہیں تھی سکد ا جو قدیم زمانے ء چ بولی وُجن آلی اینہہ قدیم زبان دا گئی رسم الخط نہ ہووے۔ افسوس دی گالھ تاں اے ہے جو محمد بن قاسم دی وادی سندھ ء چ آمد توں پہلے اتھوں دی کہیں وی علاقائی زبان دا گئی تحریری سرمایہ محفوظ نہیں رکھیا ونج سگیا جیندی وجہ کوں گئی گالھ وی پورے وثوق نال نہیں آکھی ونج سکدی۔

(سرائیکی رسم الخط کی مختصر تاریخ، از: محمد اسلم رسول پوری تے عمر کمال خان، ص ۶)

مگدی گالھ اے ہے جو سرائیکی زبان تے ادب دی حقیقت تے کیفیت ہک سمندر وانگوں ڈ وکھی ء۔ اینہہ سمندر ء چ جتنی ہتھ پیر ماریئے وُجن تے جتنی تیلے تھاونجے اتنی تیلے قیمتی سوہنے تے نویں نور موتی ملن دی توقع ودھیک تھیندی رہ ویندی ء۔

(سرائیکی زبان تے ادب، از: دلشاد کلا نجوی، ص ۵)۔

(نظم ہووے یا نثر) لکھن دا سا نیو کڈاں کون کیتا وُجن لگے؟ اینہہ سوال دا جواب مشکل وی ہے تو توجہ طلب وی۔ قدیم زمانے ء چ سرائیکی نثر دی لکھت دا وجود کابینا ہا۔ البتہ اہل عرب جڈاں وادی سندھ ء چ قدم رکھیا تاں وت اتھاں بہرے ملکیں کوں آون آلے صوفیائے کرام تے اولیائے عظام مقامی غیر مسلم لوکیں کوں اسلام ڈ وں راغب کرن سانگے سرائیکی نظم کوں آپناں ذریعہ اظہار بنایا۔ کیوں جو ہک تاں نظم براہ راست دل تے اثر کریندی ء تے ڈ و جہا مختصر لوٹیں ء چ مشکل کوں مشکل گالھ سوکھی سوکھی بیان کیتی ونج سکدی ء۔ وقت گزرن دے نال نال ہولیں ہولیں سرائیکی نثر دی وی اٹھوں بٹوں تھیون لگ پئی۔ شروع شروع ء چ نظم وی تے نثر وی عموماً عربی رسم الخط (یعنی خط نسخ) وچ لکھی ویندی ہی۔ اٹھویں صدی عیسوی دی شروعات ء چ لکھنے وُجن آلے دینی تے فقہی مسائل دی جان سخان سانگے چھوٹے چھوٹے منظوم تے نثری کتابچے (مثال دے طور تے نو بھتی ملتان قاعدہ نورنامے، معراج نامے، پٹی روٹی تے ایجو جینے پئے کتابچے) لکھیجن لگ پئے۔ ایں طرحاں اے کتابچے سرائیکی نظم تے نثر دی لکھت دا منڈھ بنئے۔ اے سارے کتابچے عربی رسم الخط یعنی خط نسخ ء چ لکھیندے رہیئے۔

وچلے زمانے یعنی قرون وسطی ء چ لہے لہے جملیں کوں مختصر تے ننپے ٹٹے جملیں ء چ ادا کرن تے لکھن دا عام رواج پئے

گیا ہا۔ اینہہ سلسلے ءچ سرائیکی زبان برصغیر ءچ بولہنیں وچن آئیں زبانیں دی اگوان ہئی۔ سرائیکی زبان دیاں اکھاٹاں، محاورے نصیحتاں تے متوں دیاں سوہنیاں سوہنیاں گالھیں ہزاریں بلکہ لکھیں دی تعداد ءچ لوکیں دیں زبانیں تے جاری ہن۔ انھیں اکھاٹیں وچ فلسفے تے عقل مندی دیاں گالھیں وڈے سگھڑپ، سُنہپ، ہنر تے کمال نال پونیاں اگین۔ انھیں ءچ زندگی دے اصول تے قاعدے قانون وی وڈی ہنر مندی تے سُنہپ نال وُن ڈ تے اگین۔ سچ تاں اے ہے جو حکمت تے دانش کنوں پُرا دبی، علمی، قومی، سیاسی، معاشی، معاشرتی تے طنزیہ تے مزاحیہ اکھاٹیں دی جہڑی اُن کھٹ تعداد سرائیکی زبان ءچ پاتی ویندی ء اتنی وڈی تعداد برصغیر دی کہیں وی ہئی زبان ءچ نھیں پاتی ویندی۔ سرائیکی زبان دی اینہہ خوبی دا آپنے تاں آپنے غیر زبانیں آلے وی اعتراف کریندن۔ انھیں اکھاٹیں کنوں علاوہ سرائیکی ادب دی ہک قدیم صنف جیکوں بہاول پور دے علاقے ءچ لولی تے ملتان، مظفر گڑھ تے ڈیرہ جات ءچ ”ڈوہڑا“ آکھیا ویندا ہا۔ شاعری دی اے اصل صنف اہ وی اُونہی ح دھج نال لکھی ویندی پئی ء۔ اساڈے مہاند رے شعراے کرام شاعری دی اینہہ قدیم صنف کوں آپنے سینے نال لئی وون اُتے ایدے اُتے شاعری دے قاعدے قانونیں دے مطابق پورے زور شور نال طبع آزمائی کریندے پئیں۔ زبان و بیان تے لوظیں دی اُٹھک پٹھک ایں انداز ءچ کیتی ویندی پئی ء جو ”ڈوہڑا“ سرائیکی شاعری دی معتبر روایت بندا ویندے۔ سچ تاں اے ہے جو ”ڈوہڑہ“ عہد قدیم دے سرائیکی ادب دی سُخان ء۔ ڈوہڑہ اینہہ گالھ دی شہادت وی ڈیندے جو اے پالی زبان دے قریبی زمانے دی اپ بھرنش دی ادبی یادگار ء تے قدیم سرائیکی قوم دا تہذیبی، ثقافتی، سماجی تے ادبی ورثہ وی ہے۔

اساکوں جہڑے مستند حوالہیں نال ماہرین لسانیات دیاں شہادتیں ملئیں انھیں دی بنیاد تے اساکوں سرائیکی زبان دے قدیم تحریری سرمائے دے بارے پکڑیاں کھکیاں معلومات ملئیں۔ سرائیکی زبان دے ہک نامور محقق ”اختر وحید“ دتیں (دَت ہک قوم ہئی جہڑی جو مدّت مدید کنوں عرب دی رہا کوہئی واقعہ کر بلا دے بعد اینہہ قوم کوں عرب تے عراق کنوں ایران ڈوں تڑاہ کڈھیا گیا ہا۔ انھیں کر بلا وچ پیش آون آلے اینہہ عظیم سانچے کوں آپنے کتیبیں دے ذریعے بیان کیتے) دے کتیبیں کوں بکرماجیتی زمانے یعنی ۶۸۱ء دے نیڑے تیڑے دی سرائیکی شاعری دا نمونہ قرار ڈتے۔ دتیں دے کتیبیں دے علاوہ وی اینہہ زمانے دے لکھنے ہوئے قرآن پاک داسرائیکی ترجمہ تے کئی لمبیں لمبیں رزمیہ (جنگی) نظمیں دی ڈس وی ملی ء۔ قرآن پاک داسرائیکی ترجمہ ہک عراقی عالم سعید ازمانہ غالباً ۸۸۳ء یا ۲۷۰ھ دے نیڑے تیڑے ہے) دا لکھیا ہوئے جنیں سندھ دے اونہہ وقت دے مشہور شہر ”منصورہ“ وچ پرورش پاتی ہئی۔ اے اوزمانہ جڈاں جو سرائیکی تے سندھی ہرگا زبان اگنی ویندی ہئی۔ ایویں ای مذہبیہ تے رزمیہ نظمیں دا خالق ہارون بن موسیٰ ملتانی ستویں صدی عیسوی دا ہندوستان دا سب توں پہلا وڈا سرائیکی شاعر گنیا ویندے۔

ڈھویں صدی عیسوی ءچ جڈاں قرا مطہیں دا ملتان تے قبضہ تھی گیا تاں انھیں شیعیت تے اسماعیلیت دی تشہیر تے ترویج کیتے سرائیکی ادیبیں تے شاعرین داسہارا گھدا تے انھیں کنوں سرائیکی نظم تے نثر ءچ قصیدئیں تے مرثییں دیاں سینکڑے کتاباں لکھوایاں۔ اینہہ گالھوں قرا مطی دور حکومت شیعہ سرائیکی ادب دا طاقت وحوالہ بن گئے۔ اے وی ہک پکی ٹھکی گالھ ء جو ملتان تے سندھ دی سرکاری زبان ہک لمبے عرصے تیں سرائیکی رہ گئی ء۔ سومراویں دی حکمرانی دے زمانے ءچ (جہڑے جو قرا مطی مسلک

دے پیر و کارہن) تے غزنوی سلاطین دے دور حکومت ءِ پنج نامور صوفیائے کرام دا ظہور تھیا، جنھیں ءِ پنج حضرت بہاء الدین زکریا ملتانی، حضرت رکن عالم ملتانی تے مخدوم حمید الدین حاکم (مومبارک ضلع رحیم یار خان آلے) شامل ہن۔ اے بزرگ بہترین شعری ذوق دے مالک ہن۔ انھیں سرائیکی زبان کوں ای آہنی طبع آزمائی کیتے منتخب کیتا۔ انھیں دی شاعری کوں ستویں صدی ہجری یا تیرھویں صدی عیسوی دی شاعری دا اعلیٰ نمونہ سمجھیا ویندے۔ حضرت رکن عالم ملتانی سرائیکی زبان دے قادر الکلام شاعر ہن۔ اسان پورے وثوق نال آکھ سگدے ہیں جو تیرھویں صدی عیسوی سرائیکی زبان دی تصنیف و تالیف دے لحاظ نال ہک اہم مقام رکھدی ءِ۔ اینہہ دور ءِ پنج بلاشبہ سینکڑیں بلکہ ہزاریں کتاباں (نظم ءِ پنج وی تے نثر ءِ پنج وی) تصنیف تے تالیف کیتیاں اگین۔ اینہہ دور ءِ پنج لکھنے گئے کئی نور نامے تے معراج نامے (اتھاں انھیں داوترے و ترے ذکر کرن طوالت دا باعث بنسی) سرائیکی زبان ءِ پنج لکھنے اگین جہڑے جو اپنے دور دے شہکار گئے ویندن۔ اینہہ دور ءِ پنج مذہبی رنگ ءِ پنج رنگیاں ہویاں عشقیہ مثنویاں تے درسی کتاباں کثرت نال لکھیاں اگین۔

(تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند، جلد چوڈھویں، از: میر حسان الحدادی، ص ۲۵۸ تا ۲۵۷ دی تلخیص تے ترجمہ)

اِح کل دنیا ہک گلوبل و لیج بن گئی ءِ اینہہ گالھوں اساکوں بیک وقت دنیا دیں کئی زبانیں کوں سمجھن تے پو لن دی ضرورت محسوس تھیندی ءِ۔ اساکوں ای اینہہ ضرورت اساکوں مختلف زبانیں دی گرائمر سکھن تے مجبور کر ڈتے کیوں جو کہیں وی زبان دی گرائمر دے قاعدے قانون جاتے تے سمجھے بغیر اوکوں سکھن دا تصور وی نئے کر سگدے۔ اے ہک حقیقت ءِ جو کہیں وی زندہ زبان دے اہل زبان کیتے زبان پو لن سانگے کہیں وی گرائمر (صرف تے نحو وغیرہ) دی کئی لوڑھ نہیں پوندی۔ ڈ و جھ لوٹیں ءِ پنج آکھیا و نچ سگدے جو کہیں وی زبان دے پو لن آلے لوکس کوں پو لن چال دے و چکار کہیں گرائمر دی جانپ دی ضرورت پیش نہیں آندی پر جڈاں اسان دنیا دیں مختلف زبانیں دے ادب کوں پڑھدے ہیں یا کہیں وی زبان ءِ پنج ادب (نظم ہووے یا نثر ہووے) تخلیق کرن دی آہر کریندے ہیں تاں و ت اساکوں قدم قدم تے گرائمر دی ضرورت پیش آندی ءِ۔ یا و ت کہیں ہک زبان پو لن آلے کوں گئی ڈ و جھی زبان سکھنی ہووے یا اوندے اُتے عبور حاصل کرنا ہووے تاں اوکوں اُونہہ زبان دی گرائمر تے عبور حاصل کرن ضروری تھی ویندے۔ ایھا وجہ ءِ جو کہیں وی زبان دے علوم و فنون سکھن دی ضرورت گرائمر دی ایجاد دی بنیاد بنی ءِ۔

(قواعد اردو از: ڈاکٹر مولوی عبدالحق، ص ۱۳۱ تا ۱۳۲ دی تلخیص تے ترجمہ)

مکدی گالھ اے ہے جو اسان اے گالھ آکھن ءِ پنج حق بجانب ہیں جو گرائمر کہیں وی زبان دی زندگی بچاؤن آلا ہک ہتھیار ءِ۔ اینہہ علم دے ذریعے زبان دی بنت تے و ن ت لوٹیں دی جوت تے ملت تے زبان دے ورتا وے نال بحث کیتی ویندی ءِ ایں طرحاں زبان دے نویں نکور تے و ن سونے اصول سامھنے گھن آئے ویندن۔ ایندے نال نال لوٹیں تے اکھریں دی گھاٹ تے انھیں دی لکھت دے ڈھنگ تے پو لن دے و ن پو نئے رنگ سامھنے آندن تے اپنے خیالیں کوں ڈ و جھیں تیں بچاؤن ءِ پنج اسانی رہندی ءِ۔ کیوں جو اولوظ ای ہے جہڑا جو سوچیں تے خیالیں کوں نشا بر کرن دا وسیلہ ءِ۔ گرائمر انھیں لوٹیں دے مقام دی جان بچھاؤن کرویندی ءِ۔ گرائمر دے وسیلے نال کہیں وی گالھ مہاڑ ءِ پنج ورتے گئے لوٹ جہڑے جو آپت ءِ پنج گڈ مڈ تھئے کھڑے ہوندن

انھیں کون نکھیڑ کرئیں گا لکھ مہاڑکوں بامعنی بنایا ویندے۔ جبڑاں کہیں زبان دے آپنے تے اوپرے لوظ ہک پئے وچ گڈ مڈتھی کرئیں زبان دی اصلی شکل کوں وگاڑی کھڑے ہوندن اونہہ ویلیے گرائمر دے اصول زبان دی درستی داباعث بندن۔ زبان جیون دے پندھ کوں سوکھا بنیدی ء تے حیاتی وچ جہڑا کجھ وی پاتا ویندے زبان اوکوں نشا بر کریندی ء۔ پر گرائمر جہڑی جو زبان کوں زبان دادرجہ عطا کریندی ء اواسا کوں زبان دی رنگارنگی کوں ڈیکھن تے پرکھن دے گرتے وچ سکھیندی ء۔ ایہے گرائمر اساکوں آپنی زبان دے چنگپ تے سٹہپ دے ودھارے کیئے نویاں نویاں راہاں ڈکھیندن۔ بس اے گا لکھ آکھن ء وچ کئی قباحت کا کینی جو جہڑی زبان دی گرائمر کا کینی اوزبان نہیں فقط بولی ء تے اے بولی کہیں ویلیے وی مرسگدی ء۔ ڈوجھے لوظیں ء وچ کہیں وی زبان دی حیاتی کیئے اوندے ماہرین لسانیات کوں آپنی زبان دی گرائمر دے قاعدے قانون ضرور وضع کرنے پوسن نہ تاں اوزبان زیادہ مدتیں جیندی نہ رہ سکسی تے نہ ای اوند ادب تخلیق کیتا وچ سکسی۔

(پنجابی قواعد از: آر لچ مترجم: ضیا ڈارص ا دی تلخیص تے ترجمہ)

اے گا لکھ نشا برتھی کرئیں سامھنے آگئی ء جو کہیں وی زبان دے ادب دی تخلیق کیئے یا آگئی مادری زبان کوں علاوہ کہیں ہی زبان سکھن کیئے اونہہ زبان دی گرائمر دی جان سخاں ہوں ضروری ء۔ ہُن اسان ڈیکھنا اے ہے جو سرائیکی آپنی گرائمر دی لکھت دا پندھ کیوں طے کیئے۔ سرائیکی گرائمر تے لسانیات دے حوالے نال سب توں پہلے ابتدائی سطح دا کم انگریزوں کیئے۔ اسان جنیں ویلیے سرائیکی گرائمر تے لسانیات دے کم دا پیرا چیندے ہیں تاں وت ایہہہ اڑا کھئے ان ڈٹھے تے ان سوئیں رستے تے اساکوں اپنے اگوں اگوں انگریز مستشرقین قدم ودھیندے ہوئے ڈسدن۔ توڑے جو انگریز ماہرین لسانیات آپنی مطلب براری دی خاطر (یعنی مسیحیت دی ترویج تے اشاعت کیئے) سرائیکی لغت تے گرائمر اتے ابتدائی نوعیت دا کم کیئے پر اے کم اسان دے کیئے بارش دا پہلا قطرہ ضرور ثابت تھئے۔ غیر ملکی اہل زبان (جیندے وچ انگریز تے روسی شامل ہن) دا سرائیکی گرائمر تے لغت تے کیتا گیا کم توڑے جو ودھیک ڈوگھا نہیں پر انھیں دے کیئے گئے کم اساکوں آپنی ماہ بولی دی گرائمر تے لغت تے کم کرن دا حوصلہ تے شعور ضرور ڈتے۔ ایندی تفصیل کجھ ایں ہے۔

۱ ۱۸۴۹ء وچ کیپٹن سر رچرڈ فرانس برٹن دے مضمون ”اے گرائمر آف ہٹا کی آر بلوچی ڈائیکٹ“ دے پہلے حصے دے ترے باب سرائیکی قواعد (اسماء ضمائر تے افعال وغیرہ) کیئے مخصوص کیئے گئے ہن۔

۲ سرائیکی قواعد دی ترتیب دا سب توں پہلا کم ولیم کیرے دا گنیا ویندے۔ اے شخص پروسٹنٹ عیسائی یعنی لوٹھر دا پیروکار ہا۔ ایہہہ شخص عیسائیت دی تبلیغ دی غرض کیئے انجیل مقدس دے مقامی زبانیں ء وچ ترجمے کیئے انھیں مقامی زبانیں وچوں سرائیکی ہک زبان ہی جیندے قواعد مرتب کر کے انجیل مقدس دے ترجمے دی آہر کیتی گئی۔ اے کم ۱۸۰۱ء تا ۱۸۳۰ء یعنی تریہہہ سالیں تیں تھیندا رہا۔ اے حقیقت ء جو ہک زبان کوں ڈوجھی زبان ء وچ ترجمے سانگے اونہہ زبان دے قواعد دی جان سخاں ضروری ہوندی ء۔ ایہہہ گالھوں ولیم کیرے مقامی زبانیں دے (جنیں وچ سرائیکی وی شامل ہی) ابتدائی قواعد مرتب کیئے تاں جو اوند کم سوکھا تھی ونجے۔

۳ ۱۸۹۹ء وچ جے ولسن تے پنڈت ہرکشن کول مل کرئیں ”انگریز ورسز“ دے نال سرائیکی گرائمر لکھی۔ ڈاکٹر شیکل

اینڈے بارے لکھدے جو:

توڑے جو سرائیکی زبان دے مہاندے دانشوریں تے ماہرین لسانیات اپنی اپنی اہلیت، ہمت تے جان سخان دے مطابق سرائیکی زبان نال محبت دا حق ادا کریندیں ہونیں سرائیکی گرامر دے اصولیں تے قاعدیں تے کافی بحث کیتی ء پر اجاں تیں سرائیکی گرامر تے کیتا گیا گئی بھر پور کم نظر نہیں آندا یعنی سرائیکی گرامر دے تردے تردے اصولیں تے قاعدیں تے روشنی ضرور پاتی گئی ء پر سرائیکی گرامر دے ڈنگھپ تے وکھرپ تیں جن دی اہر نظر نہیں آندی۔ سرائیکی گرامر تے لکھیاں گیاں کتاباں ابتدائی درجے دے جماعتیں کیتے تاں مواد ضرور فراہم کریندین پر اعلیٰ جماعتیں وچ پڑھن آ لے طالب علمیں کیتے انھیں دی نصابی ضرورت پوری نہیں کر سکدیاں۔ طالب علم تاں طالب علم سرائیکی زبان دے پروفیسر حضرات تے ادب دے تخلیق کار (شعراء تے نثر نگار) دی سرائیکی گرامر تے پوری دسترس حاصل کرن سانگے ٹھانڈے و دین۔

اے ہک حقیقت ء جو (جیویں جو گزریل صفحات ء چ بیان کیتا گئے) گالھ مہاڑ کرن کیتے اہل زبان کوں کہیں گرامر دی جان سخان دی ضرورت پیش نہیں آندی پر جڈاں گئی قلم کار اپنے قلم کوں اپنے مافی الضمیر دے اظہار کیتے استعمال کر لسی یعنی ادب دی تخلیق کر لسی (ادب توڑے جو نظم ہووے یا نثر ہووے) تاں وت اوکوں قدم قدم تے گرامری اصولیں کوں اپنے سامھنے رکھنا پوسی نہ تاں اونڈیاں ساریاں لکھتاں بے معنی تے بے مقصد تھی کہ رہ ویسن۔ ایہو جھن لکھتیں کوں جہڑیاں جو قواعدی اصولیں تے پوریاں نہیں لہندیاں انھیں کوں کڈ پئیں وی ادب دے زمرے ء چ گنیا نہیں ویندا۔

میکوں اے گالھ آکھن ء چ جھتاں بے حد شرم محسوس تھیندی ء اُتھاں بہوں افسوس وی تھیندے جو سرائیکی زبان دے معتبر شاعر تے مہاندے نثر نگار جیں ویلھے آچنی قلم کوں حرکت ڈیندن تاں وت او اپنے جذباب دی روانی ء چ و ہندیش ہونیں گرامر دے اصولیں تے قاعدیں دی ذرہ ہک وی پرواہ نہیں کریندے۔ ایہا گالھ ڈاڈھی تکلیف دہ وی ہے تے باعث شرم وی۔ سچ تاں اے ہے جو جہڑا ادب گرامری اصولیں کوں پیریں پڑھتا کر تیں تخلیق کیتا ویندے اوکوں اہل ادب ادب دے زمرے ء چ نہیں گندے۔ سرائیکی ادب (نظم ہووے یا نثر ہووے) دی ایہا تاں بد قسمتی ء جو اوکوں اجاں تیں دنیا دے ادبی حلقے ء چ خاطر خواہ پذیرائی حاصل نہیں تھی سگی حالانکہ ہر سال سرائیکی زبان و ادب دے حوالے نال سینکڑیں کتاباں چھپدیاں پئیں۔ اے وی ہک حقیقت ء جو اساڈے سرائیکی زبان دے لکھار تیں دا ادبی قد کاٹھ کہیں وی زبان دے لکھار تیں کونوں گھٹ کاہنی پر گرامری اصولیں تے قاعدیں دی جان سخان نہ رکھن پاروں اساڈے لکھار تیں دا تخلیق کیتا گیا بیش بہا ادبی سرمایہ کیری دی مٹھ بن کے رہ گئے۔ نظم یا نثر دی گئی وی کتاب چاکے ڈیکھو انھیں ء چ قدم قدم تے گرامری اصولیں دی مٹی پلین کیتی گئی ء۔ گئی وڈے کونوں وڈا تے چھوٹے کونوں چھوٹا لکھاری ایہہ بدعت کونوں مبرا کاہنی۔ خد اجانے مستقبل دا تقا داساڈے ایہہ قیمتی ادبی ذخیرے دا کیا حشر کر لسی۔ خاص کر اساڈا اشعری سرمایہ بے وقعتی دی نذر تھی ویسی حالانکہ اسا کوں ایندے اُتے بہوں وڈا مان ء پر گرامری اصولیں کونوں اکھنوٹی کر کے ایندی قدر و قیمت ونجا پٹھے ہئیں۔ جے کراساں ہن وی اکھ نہ کھولی تے گرامری اصولیں کونوں ناواقفی دی ایہہ بدعت کوں جاری رکھیا تاں وت اساڈے ادبی سرمائے دا کیا حشر تھیں، سوچ سوچ کر تیں سر بر کب کب ویندے۔

ایہہ گالھ ء چ گئی شک کاہنی جو سرائیکی زبان دنیا دے قدیم ترین زبانیں وچوں ہک زبان ء۔ اے زبان سمندر وانگوں

ڈونگھی وی ہے تے دَرگھی وی۔ ایندے ڈونگھپ دے دَرگھپ دا اندازہ کرن پہاڑ کوں تر کڑی نال تولن دے مترادف ہے۔ جیویں جو گزریل صفحات تے اے گالھ وضاحت نال بیان کر ڈتی گئی ہے جو کہیں وی زبان دے ادب دی تخلیق تے اوندی جوان تھیدی پڑھا کونسل کیتے اونہہ زبان دی گرائمر دی جان سجان ہوں ضروری تھی ویندی ہے۔ ڈونگھے لوٹیں ہے ج کہیں وی زبان دی گرائمر اوندی بنت ڈونت تے اوندے سوہنپ ہے ج ودھارے دا سوب بندی ہے۔ جے کر زبان کوں جسم تصوّر کیتا ونجے تاں وت گرائمر اوندی روح گئی ویندی ہے۔ اے آکھن بالکل سچ ہے جو کئی وی زبان آچنی گرائمر دے ہاجوں ادھوری گئی ویندی ہے۔ جے کر کہیں زبان دی گرائمر کوں اونہہ زبان کوں کڈھ ڈتا ونجے تاں وت اوند افقظ خالی خالی ڈھانچہ باقی رہ ویندے جہر ا جو ودھیک دیرتیں اوندی زندگی دی ضمانت نھیں بن سکدا۔ ایہہ زبان بالآخر ہک ڈونہہ آچنی موت آپ مرویندی ہے تے دنیا تے اوند گئی نشان باقی نھیں رہ ویندا۔ دنیا دیاں کتیاں قدیم زبانوں ایہو جھنیاں ہن جنھیں داہ کئی وی وجود باقی نھیں رہ گیا۔

ایہہ گالھ ہے ج گئی شک تاں کائینی جو سرائیکی زبان دے ماہرین لسانیات تے دانشوریں اوندی گرائمر دیاں کتاباں لکھیاں تاں ہن (جنھیں دا مفصل ذکر پہلوں گز چکے) پر اے کتاباں اساڈی اٹھدی پڑھا کونسل دی نصابی ضرورت کوں پورا کرن سانگے ناکافی مواد دیاں حامل ہن۔ اے کتاباں ابتدائی جماعتیں دی ضرورت کوں پورا تاں کریندین پر اعلیٰ جماعتیں دی نصابی ضرورت کیتے انھیں سچ موجود مواد ناکافی ہے۔

سرائیکی زبان دی ایہہ ضرورت دے پیش نظر میڈی ہک مدت کون اے خواہش ہئی جو میں گرائمر تے کئی ایہو جھنیاں تحقیقی کم کراں جہر ا جو میڈی مٹھدی تے چسولی زبان دی بقا دا ضامن تھی پوئے یعنی میں سرائیکی زبان دی گرائمر دی کئی ایہو جھنیں کتاب مرتب کراں جیندی مثال زمانہ قریب یا زمانہ بعید ہے ج موجود نہ ہووے۔ ایہو جھنیں گالھ سوچن تاں سوکھا ہا پر اینکو پانی ڈیون بہوں ای اوکھا ہا۔ ڈونگھے لوٹیں ہے ج میں اے چاہندا ہم جو میں ہک ایہو جھنیں گرائمر دی کتاب مرتب کراں جیندی مثال پہلے موجود نہ ہووے۔ ایہہ کم کوں پایہ تکمیل تیں پہنچاؤن کیتے مکمل فرصت درکار ہئی جہر ا جو روزی روٹی دی گول پھول دے چکر ہے ج میڈے کوھوں کائیناں ہئی۔ میکوں خبر وی نہ پئی جو میڈی جوانی بن کھوپیں وقت دی گھانی ہے ج و ہندئیں و ہندئیں ہڈھپے دی سرحد تیں ان پہنتی پر سرائیکی گرائمر دے لکھن دا خفت جوان کون جوان تھیدا گیا۔ میں ڈونگھے پھر دئیں اٹھدئیں پھندئیں تے و ہندئیں و گدئیں سرائیکی گرائمر دا خاکہ کجھ کجھ ہاں تے تے کجھ کجھ کاغذیں دے سینے تے دراگی رکھے۔ ایہو خاکہ بعد ج میڈے سرائیکی گرائمر لکھن دی بنیاد بنیے۔ میڈی ہمیشاں ایہو ای سوچ رہی ہے جو جڈاں کڈاں وی میڈے پروردگار میکوں پھر ڈتا تاں وت میں آچنی پہلی فرصت ہے ج ای سرائیکی گرائمر لکھن دی آچنی دیرینہ خواہش دی تکمیل ضرور کریاں۔ بالآخر اللہ تبارک و تعالیٰ ریٹائرمنٹ دے بعد (جہر ا جو میں ڈھ سال قبل از وقت گھن گھدی ہئی) میکوں اے موقع فراہم کر ڈتا حالانکہ ریٹائرمنٹ دے بعد میکوں گریجویٹی دی صورت ملن آلی رقم نال کپڑے دی دکان کھول گھدی (شاید ریٹائر ٹیچر کیتے دکانداری ہک احمقانہ فیصلہ ہا پر اللہ تعالیٰ میڈے کم ہے ج خوب برکت پاؤتی) توڑے جو میڈا اے فیصلہ احمقانہ ای سہی پر میں آچنی رقم بینک ہے ج فلکس ڈپازٹ دے طور تے رکھ کرئیں سو وصول کرن کوں حرام سمجھدا ہم، میں چاہندا ہم جو میں محنت کر کے رزق حلال کمائوں، اللہ تبارک و تعالیٰ میڈے

فیصلہ کوں پسند فرمایا تے میڈے رزق و عیال وادھا فرماؤ تا۔

دُکان دی گدی تے پہرے کے جتھاں میں کپڑے دی وکری وچ مصروف رہند انہم اتھاں میں فرصت دے لمحات وچ گرانمر دی لکھت داکم وی شروع کر ڈتا۔ توڑے جو میں اپنے اٹھاویہ سال معلمی دے دوران مڈل تے ہائی جماعتیں کوں اُردو فارسی تے انگریزی دی گرانمر ای پڑھیندا رہا، ہم جیندی وجہ کنوں میڈے ذہن وچ گرانمر دا ہک خاکہ موجود ہا پر میڈے کیتے سرائیکی زبان دی گرانمر لکھن داکم ہک دکھری ٹور رکھدا ہا۔ سچ تاں اے ہا جو دکانداری تے گرانمر لکھن داکم اپنا انجوائنج مزاج تے آپو آ پٹیاں سمتاں رکھدا ہا۔ انھیں ڈومتضا دیکیں کوں اپنے جھوکھو نال نال گھن کے ٹُنا گئی سوکھا کم نہ ہا پر میں اے ڈومتکھا کم مولانا حسرت موہانی دے اینہہ شعر دے مصداق ۔

اک طرف تماشا ہے حسرت کی طبیعت بھی ہے مشق سخن جاری پچلی کی مشقت بھی

اللہ تعالیٰ دے آسرے تے شروع کر ڈتا۔ پاک پروردگار میڈے ڈوہائیں کمیں وچ برکت پا ڈتی لکھن دے چسکے اتجھاں رنگ لایا جو گرانمر دی لکھت دے نال نال میں پنیاں وی ڈڈھ درجن کتاباں لکھ ماریاں جھڑیاں جو طبع بھی کرئیں مارکیٹ وچ آ گئیں۔ میڈے کتابیں کوں (جھڑیاں جو تاریخی ناولز تے شعرائے قدیم دے دواوین دی شرح تے مشتمل ہن) وڈی پذیرائی حاصل تھی۔ بس مگدی گالھ وکری داکم وی تھیندا رہا تے کتاباں وی لکھیندا یاں رہاں۔ میڈے سرائیکی گرانمر دی لکھت دے کم دی ہوک پورے سرائیکی وسیب وچ سنی وچن لگی۔

”جامع سرائیکی قواعد“ داسودہ ترے جلد اے وچ شائع تھیسے کیوں جو اے میڈے لکھینے ہوئے قواعد دے ترے حصے ہن تے ہر حصہ گھٹ ودھک چھی سو صفحات کنوں وی متجاوز ہے۔

پہلی جلد حصہ صرف دی ہنسی، ڈوجھی جلد حصہ خودی تے تہجھی جلد زبان دانی تے علم البیان دی۔ اے مکمل کتاب گھٹ ودھ ڈو ہزار صفحات تے مشتمل ہوتی۔ پہلی جلد جھڑی جو حصہ صرف تے مشتمل اے اوندی کمپوزنگ داکم تقریباً تقریباً مکمل تھی گئے۔ انشاء اللہ اے پہلی جلد نویں قمری سال دی آمدتیں طبع تھی کرئیں منظر عام تے آویسی۔ ایندے بعد باقی ڈو جلد اں وی تھوڑے تھوڑے وقفے نال طبع تھی ویسن۔

سرائیکی بھراو! سارے مل کر نہیں دعا کرو جو اللہ تبارک و تعالیٰ میکوں اے مشکل تے اہم کم پایہ تکمیل تیں پہنچاون دی ہمت وی ڈیوے تے مہلت وی۔ کیوں جو عمر دے لحاظ نال میں ستر دے ڈہا کے وچ قدم رکھ چکاں تے نال ای شوگر جھیں موذی مرض تے عارضہ قلب دی وٹھ وچ آچکاں۔ پاک پروردگار میکوں اپنی ماہولی دا حق ادا کرن دی توفیق عطا کرے۔ آمین! ثم آمین خیر وچ میں اپنے انھیں بھرانویں دا وترے وترے شکر یہ ادا کرینداں جنھیں میکوں اے مشکل کم کرن دا حوصلہ وی ڈتے تے میڈی ہر صورت وچ امداد وی کیتی۔ اکثر دوستیں میکوں گرانمر دے متعلق کئی نایاب کتاباں مہیا کر کے میڈے کم کوں آسان بناون دی کوشش کیتی۔ سچ تاں اے ہے جو جے کر انھیں بھرانویں دا تعاون میکوں حاصل نہ ہوندا تاں و ت شاید میں ”جامع سرائیکی قواعد“ دی لکھت دا اڑانگھا رستہ کڈ ہی وی طے نہ کر سگدا۔ میڈے اے سرائیکی نواز بھرا جتھاں میڈے ہانہہ پھلی بنین اتھاں انھیں

میڈا ہر لحاظ نال حوصلہ وی ودھائی رکھئے۔ اللہ تبارک و تعالیٰ انھیں بھرانویں کوں اینہہ کار خیر ۽ بیچ میڈے نال تعاون کرن داتے میڈا ہانہہ پہلی بٹن دا اجر عطا فرمائے۔ اچ جے کرا اینہہ نایاب کتاب دی اے پہلی جلد تہاڈے ہتھ ۽ بیچ ہے تاں اینداسار کرڈٹ میڈے سرائیکی نواز تہیں دوا وی بندے۔ میڈی ہر وقت ایھا دعا ہے جو میڈے اے مہاند رے بھرا جہڑے جو اجئی ما بولی داماں وی ہن تے میڈا تران وی ہن سداں سلامت رہون۔ رب کائنات انھیں کوں کہیں لوڑ دی تھوڑ نہ ڈیوے۔ میں زندگی بھر انھیں دا تھویریت رہساں۔ انھیں تہیں دے نال کجھ ایں طرحاں ہن۔

سردار حاجی سعد اللہ خان کھتران وہو (تونسہ شریف) سئیں سید انیس شاہ جیلانی محمد آباد (صادق آباد) سئیں بشیر احمد بھائیہ لیاقت پور سئیں حبیب اللہ اویسی لیاقت پور سئیں رب نواز محمدی (ریڈیو پاکستان بہاول پور) سئیں مولانا منظور احمد آفاتی نونک ڈیرہ غازی خان سئیں اللہ بخش یاد ملتان سئیں ممتاز خان بلوچ پروفیسر اسلامیہ یونیورسٹی بہاول پور سئیں پروفیسر سید عصمت اللہ شاہ پروفیسر ایس۔ ای کالج بہاول پور۔ سئیں ڈاکٹر گل عباس اعوان پرنسپل گورنمنٹ کامرس کالج کوٹ سلطان سئیں ڈاکٹر مزمل حسین پرنسپل ڈگری کالج کوٹ سلطان (لیہ) سئیں طاہر مسعود مہار کوٹ سلطان (لیہ) سئیں حاجی ڈاکٹر حمید الفت ملغانی پروفیسر ڈگری کالج لیہ سئیں شمشاد حسین سرائی لیہ سئیں موسیٰ کلیم کوٹ سلطان سئیں ظفر لشاری احمد پور شرقیہ سئیں ابن الامام شفیق مرحوم احمد پور شرقیہ سئیں ڈاکٹر عبدالحی جام پور سئیں یوسف بھٹی جام پور سئیں عبدالحمید ناخ جام پور سئیں جمشید کتر رسول پوری (جام پور) سئیں محمد اسلم رسول پوری جام پور سئیں جاوید احسن مرحوم ڈیرہ غازی خان سئیں مہر نور محمد تھند مرحوم لیہ سئیں ڈاکٹر نواز شہانوی بھکر سئیں ملک علی آصف ڈیرہ اسماعیل خان سئیں سعید اختر سیال ڈیرہ اسماعیل خان سئیں حفیظ گیلانی ڈیرہ اسماعیل خان سئیں حبیب موہانہ ڈیرہ اسماعیل خان سئیں ڈاکٹر لیاقت علی مگسی (دادو) سئیں الطاف ماکانی حیدر آباد سئیں پروفیسر سجاد حیدر پرویز مظفر گڑھ سئیں فاروق فارس جام پور سئیں خادم حسین کھوکھر لیہ سئیں منظور بھٹہ لیہ سئیں منشی منظور مرحوم لیہ سئیں شیخ محمد اقبال لیہ برادر بزرگ رحمت اللہ خان اوستہ محمد (بلوچستان) فرزند ان برادر بزرگ غلام مصطفیٰ خان غلام مرتضیٰ خان غلام مجتبیٰ خان خلیل احمد خان جمیل احمد خان میجر عظمت اللہ خان اللہ داد خان محمد عدنان خان محمد سلیمان خان میڈے فرزند ان ڈاکٹر عطاء الرحمن خان ڈاکٹر ضیاء الرحمن خان ڈاکٹر عتیق الرحمن خان محمد نعمان طاہر محمد ارسلان خان احمد بلال خان میڈے پوترے محمد معظم عطا محمد منعم عطا ڈاکٹر محمد زبیر جبار شاہ زیب خان پروفیسر محمد شعیب خان محمد حبیب خان محمد منیب خان محمد اریب خان شاہ روز خان تے محمد علی خان محمد حسن شیخ الٹرا کمپیوٹر لیہ عبدالباسط ڈلو کمپیوٹر لیہ حسن رضا کھوکھر نیوا حسن فوٹو سٹیٹ لیہ۔ محمد نعیم خان لیہ۔

امان اللہ کاظم

دارڈ نمبر ۱۳، محلہ شیخاں والا c/o اسحاق کتاب گھر، جنوبی صدر بازار لیہ

فون نمبر 0334-6962905 0311-7272364

۲۷ / ستمبر ۲۰۱۳ء